

De apo; een tussentijdse balans

Begin dit jaar riep de FNV 1978 uit tot het jaar van de apo, daarmee aangevend dat het arbeidsvoorwaardenoverleg in 1978 wat haar betreft in het teken van de volledige en volwaardige werkgelegenheid zou staan. Dachten we aanvankelijk nog dat het afsluiten van arbeidsplaatsenovereenkomsten een nieuwtje voor dit jaar zou zijn, FNV-voorzitter Wim Kok heeft inmiddels duidelijk gemaakt, dat de apo onderwerp is van een lange-termijnstrategie, die erop gericht is dat in 1985 in alle cao's arbeidsplaatsenovereenkomsten worden opgenomen, waarvan de inhoud overeenstemt met de wensen die de FNV daaromtrent heeft geformuleerd. Intussen is het jaar van de apo enkele maanden oud en het lijkt dienstig eens tussentijds de balans op te maken.

Voor een goed begrip van de positie waarin de vakbeweging zich bevindt, is het noodzakelijk dat we ons realiseren dat een verschuiving in haar prioriteiten van het stellen van looneisen naar eisen op het gebied van de werkgelegenheid niet uit de lucht komt vallen. De afbrokkeling van de werkgelegenheid die al een aantal jaren gaande is, met name in de industrie waar de FNV haar meeste leden telt, is deze Federatie uiteraard niet ontgaan. De „officiële” theorie waarmee het verlies van arbeidsplaatsen in de industrie wordt verklaard is die van de stijging van de reële arbeidskosten. Al heeft de vakbeweging nooit openlijk de geldigheid van deze theorie erkend, zij heeft wel moeten constateren, dat de rendementspositie van het bedrijfsleven zwak is en zij heeft dan ook bij verschillende gelegenheden toegegeven dat de winsten zouden moeten worden opgevoerd.

De leiding van de FNV heeft ingezien dat onder deze omstandigheden niet kon worden vastgehouden aan een strategie, waarin het bereiken van maximale materiële verbeteringen centraal staat. Er moest uit een ander vaatje worden getapt.

De publiciteit rond de feitelijke en dreigende massa-ontslagen en de angst van veel FNV-leden dat ook zij door ontslag zouden kunnen worden getroffen, maakte daarbij de keuze voor behoud van werkgelegenheid als centrale beleidsdoelstelling, gepaard aan matiging in de materiële sfeer, tot de meest voor de hand liggende.

In de economische theorie is een negatief verband tussen het niveau van de werkloosheid en de stijging van de loonvoet een vertrouwde relatie die bekend staat onder de naam Phillipscurve. Hoewel over de geldigheid van de Phillipscurve uiteenlopende meningen bestaan en de relatie zeker niet zonder meer in elk jaar of in elk loononderhandelingsproces kan worden herkend, lijkt een zekere plausibiliteit aanwezig. Ook het Centraal Planbureau gaat bij het opstellen van zijn prognoses uit van de geldigheid van de relatie. Het zou echter niet juist zijn de matiging van de vakbeweging uitsluitend met behulp van deze theorie te verklaren.

In de concrete situatie werd het afzien van looneisen in ruil voor behoud van werkgelegenheid vergemakkelijkt door de verwachting ten tijde van het ontwerpen van de apo-strategie dat het eerste kabinet-Den Uyl zou worden gevolgd door een tweede. Onder een dergelijk bewind zou een aantal zaken worden gerealiseerd waarvoor de vakbeweging zich sterk had gemaakt, met name op het gebied van de vermogensaanwasdeling en het versterken van de positie van de ondernemingsraden. Daardoor zou de vakbeweging ook voor het overige in de immateriële sfeer een aantal door haar gewenste her-

vormingen kunnen verwachten en zou zij niet met lege handen blijven staan. Bovendien zou aan andere wensen van de vakbeweging, wellicht meer dan nu het geval is, een willig oor worden verleend.

Aldus werd de apo-strategie geboren. Hoe verloopt haar prille jeugd? Men kan zich niet aan de indruk onttrekken dat de boreling er moeite mee heeft op gewicht te komen. Het was de vakbeweging al eerder duidelijk geworden dat de redenering, dat meer winst ook zou moeten leiden tot meer werk in hetzelfde bedrijf wat al te simpel is. Aan de apo moest inhoud worden gegeven met andere elementen. Zoals bekend, zijn dat elementen van zeer uiteenlopende aard, waaronder arbeidstijdverkorting (van vier- naar vijf-ploegdiensten, vroegde pensionering, langere vakanties enz.) met opvulling van daardoor ontstane vacatures, plaatsing van gehandicapten in het arbeidsproces, verplichte melding van vacatures bij het GAB, uitschakeling van particuliere uitzendbureaus, meer aandacht voor zwakke groepen op de arbeidsmarkt en regelingen voor her-, om- en bijscholingsvoorzieningen. Van deze elementen heeft tot nu toe alleen de overgang van vier- naar vijf-ploegdiensten de gemoederen kunnen beroeren. Het besef echter, dat door het volledig omvormen van alle vierploegdiensten in Nederland in vijfploegdiensten met opvulling van ontstane vacatures niet meer dan ongeveer 5.000 arbeidsplaatsen zouden worden gecreëerd, doet ook dit strijdpunt wat verbleken. Daarbij is dan nog geen rekening gehouden met het functioneren van de arbeidsmarkt, waardoor het effect van zo'n maatregel zeker sterk zou worden beperkt. De overige elementen van de apo kunnen worden beschouwd als nobele doelstellingen, waarvoor evenwel maar weinig mensen op de been kunnen worden gebracht, laat staan dat zij de inzet zouden kunnen zijn van landelijke stakingsacties.

Een extra complicatie is dat het concretiseren van het begrip apo in cao-onderhandelingen door de nieuwheid en complexiteit van dit begrip een aanzienlijke taakverzwaring voor de vakbondsbestuurders betekent, waarop zij niet zijn berekend 1). Vertegenwoordigers van werkgeversorganisaties doorzagen dan ook al snel dat het afsluiten van naar schatting 700 apo's op ondernemings- en bedrijfstakniveau, de overwerkte vakbondsonderhandelaars voor een onmogelijke opgave zou plaatsen en zij gingen bekwaam over tot het decentraliseren van de onderhandelingen. Nog nooit heeft de bijeenkomst voor het afsluiten van een centraal akkoord zo kort geduurd.

Thans zijn de onderhandelingen in de afzonderlijke bedrijven gaande. Daarbij ligt een belangrijke rol voor de ondernemingsraden voor de hand. Dit zou een verzwakking van de grip van de vakbeweging op het gebeuren betekenen, waarmee deze misschien niet geheel gelukkig is.

Al met al zijn er voor de vakbeweging nog heel wat problemen op te lossen. Het is te vroeg te beweren dat de apo geen levensvatbaarheid heeft, maar duidelijk is wel dat het nog heel wat jaren zal duren eer de apo de kinderschoenen zal zijn ontgroeid.

L. van der Geest

1) Zie Drs. J. Hoogendoorn, Arbeidsplaatsenovereenkomsten: ingrediënten en implicaties, *Intermediair*, 24 maart 1978.

Inhoud

<i>Drs. L. van der Geest:</i>	
De apo; een tussentijdse balans	437
Column	
Uitkeringen en mankracht, door <i>Drs. W. Siddré</i>	439
<i>D. A. P. W. van der Ende:</i>	
Macht en mythe van de Algemene Rekenkamer	440
<i>Drs. H. B. van Broekhuizen en Drs. G. J. van Helden:</i>	
Een verklaring van het huishoudelijke elektriciteitsverbruik in Nederland	444
<i>Dr. F. W. C. Blom:</i>	
Industrie in armoede	450
Vacatures	452
Geld- en kapitaalmarkt	
Discontoverlaging en monetair beleid; door <i>Drs. J. C. Pranger</i>	453
Ingezonden	
Mythen omtrent het voordeel van de eigen woning, door <i>C. P. A. Bakker</i>	454
Mededeling	456
Ingezonden	
Fiscus en eigen woning, door <i>Drs. R. M. de Haan</i> , met naschrift van <i>Drs. L. van der Geest</i>	457
Europa-bladwijzer	
(Minimum)prijzen, door <i>Mr. L. A. M. Mulders</i>	458

De enige, echte economenstrijd over de economische politiek wordt niet in de Volkskrant of de Haagse Post gevoerd, maar in ESB.

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.

NAAM:

STRAAT:

PLAATS:

Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement):

Ingangsdatum:

Ongefrankeerd opzenden aan*: ESB,
Antwoordnummer 2524
3000 VB ROTTERDAM Handtekening:

*Dit adres alleen gebruiken voor opgeven van abonnementen.

Redactie

*Commissie van redactie: H. C. Bos,
R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers,
P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck,
A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. van der Geest.
Redactie-medewerker: T. de Bruin.*

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
3062 PA Rotterdam; kopij voor de redactie:
postbus 4224 3006 AE Rotterdam.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementprijs: f. 137,28 per kalenderjaar
(incl. 4% BTW): studenten f. 96,72
(incl. 4% BTW), franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).
Abonnementen kunnen ingaan op elke
gewenste datum, maar slechts worden
beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: Abonnementen en contributies
(na ontvangst van stortings/giro-
acceptkaart) op girorekening no. 122945,
of op bankrekeningno. 25.50.56.877 van
Bank Mees & Hope NV, Coolsingel 93,
3012 AE Rotterdam, t.n.v. Economisch
Statistische Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,30
(incl. 4% BTW en portokosten).
Bestellingen van losse nummers
uitsluitend door overmaking van de hierboven
vermelde prijs op girorekening no. 122945
t.n.v. Economisch Statistische Berichten
te Rotterdam met vermelding
van datum en nummer van het gewenste
exemplaar.

Advertentieverkoop:

Roelants/EPR
Postbus 53021
2505 AA Den Haag
Telefoon (070) 50 33 00
Telex 33101
Alle orders worden afgesloten en
uitgevoerd overeenkomstig de
Regelen voor het Advertentiewezen.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
3062 PA Rotterdam, tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

Uitkeringen en mankracht

In de jaarverslagen van het Algemeen Werkloosheidsfonds worden staten verstrekt met het aantal gevallen waarin de aanvraag voor een WW-uitkering is afgewezen. Deze afwijzingen worden verstrekt voor alle 26 bedrijfsverenigingen (B.V.'s) en onderscheiden naar een 15-tal redenen van afwijzing. Vorig jaar heb ik op deze plaats 1) aandacht gevraagd voor één van die redenen, t.w. „niet onvrijwillig werkloos”. Ik heb bij die gelegenheid gewezen op de nogal uiteenlopende gemiddelde afwijzingspercentages tussen de B.V.'s. Thans volgt het een en ander over de afwijzingen voor *alle* redenen te zamen. De aantallen afwijzingen (per jaar alsmede per B.V.) hebben wij 2) gedeeld door de aanvragen voor een uitkering. Graag zouden wij meer verfijnde afwijzingspercentages berekend hebben; de jaarverslagen geven echter geen cijfers over afwijzingen gekoppeld aan aanvragen onderscheiden naar de oorzaak van het werkloos worden, zoals werkloosheid wegens ontslag, wegens afloop van werkzaamheden (seizoen), wegens weersomstandigheden of wegens verkort werken.

Tabel 1. Tijdsreeksen met „overall”-afwijzingspercentages en meldingsfrequenties

Jaar	„Overall”-afwijzingspercentage	Meldingsfrequentie
1956	7,9	17,0
1957	9,5	15,9
1958	10,2	24,9
1959	10,8	17,6
1960	10,9	12,8
1961	11,1	9,9
1962	12,0	9,7
1963	13,1	9,2
1964	14,4	8,1
1965	12,5	9,2
1966	17,2	9,4
1967	15,4	14,1
1968	20,7	10,5
1969	19,4	9,7
1970	21,6	8,3
1971	21,1	10,9
1972	21,7	12,9
1973	22,5	11,0
1974	22,0	12,9

In tabel 1 geven wij de „overall”-afwijzingspercentages gedurende de jaren 1956-1974. Het betreft gewogen gemiddelden over de 26 B.V.'s. De lezer beoordele zelf de ontwikkeling in „de tijd” van deze percentages. In tabel 2 geven wij de „overall”-afwijzingspercentages voor elk van de 26 B.V.'s. Het betreft gemiddelden over de jaren 1953-1974. De afwijzingspercentages

Tabel 2. „Overall”-afwijzingspercentages en meldingsfrequenties van de 26 bedrijfsverenigingen

Bedrijfsvereniging	„Overall”-afwijzingspercentage	Meldingsfrequentie
Landbouw	5,4	64,3
Zuivel	31,2	2,6
Bouw	7,8	44,4
Hout	21,2	8,6
Textiel	17,6	8,3
Kleding	15,7	12,0
Leder	18,1	12,5
Grafische industrie	39,8	2,4
Steen	13,6	13,9
Metaalindustrie	26,9	3,5
Metaalnijverheid	18,1	11,2
Mijnindustrie	46,2	4,0
Chemie	25,0	4,5
Tabak	25,2	6,1
Bakkers	44,5	3,9
Slagers	38,3	7,1
Voeding	20,3	8,5
Detailhandel	33,3	4,7
Haven	27,1	8,3
Koopvaardij	39,4	13,3
Vervoer	25,5	8,9
Horeca	24,8	21,2
Gezondheid	33,4	2,0
Overheidsdiensten	17,9	19,0
Banken	22,8	4,5
Nieuwe Algemene	27,0	14,9

in de landbouw en in de bouw zijn zeer laag t.o.v. de overige. Dit kan samenhangen met het feit dat de belangrijkste individuele reden van afwijzing, t.w. „niet onvrijwillig werkloos”, vanwege het seizoenmatige karakter van de werkzaamheden in die sectoren geen belangrijke rol speelt. Anders gezegd, in genoemde sectoren worden relatief veel uitkeringen aangevraagd, omdat er een einde aan de seizoenwerkzaamheden is gekomen, en er behoeft vanwege deze duidelijke oorzaak niet te worden gediscussieerd over het al dan niet onvrijwillig werkloos zijn. Maar, zoals gezegd, meer verfijnde afwijzingspercentages kunnen wij niet opstellen.

Hier gaat het mij vooral om de zojuist genoemde reeksen met „overall”-afwijzingspercentages. Welke factoren beïnvloeden het verloop in de tijd, resp. de variatie over de 26 B.V.'s? Wij hebben nog nooit een stap gezet in de keuken van B.V.'s, maar desalniettemin wel eens gelezen 3) dat deze afwijzingspercentages iets te maken zouden kunnen hebben met het aantal gevallen waarbij een WW-uitkering wordt gevraagd. Ik bedoel dat niet zo triviaal als het lijkt. De redenering loopt als volgt: als de aanvragen voor uitkeringen toenemen, dan zou je kunnen verwachten dat het percentage afwijzingen daalt, omdat de mankracht waarover B.V.'s beschikken om aanvragen op hun juistheid te beoordelen op korte termijn niet variabel is. Als op korte termijn de personele middelen betrokken bij het beoordelen van aanvragen van een uitkering niet gemakkelijk kunnen worden aangepast aan een groeiend aantal aanvragen, dan zou dat tot gevolg kunnen hebben dat er een negatief verband zou bestaan tussen het afwijzingspercentage enerzijds en het aantal aanvragen anderzijds.

Het toetsen van deze hypothese is geen eenvoudige zaak. Over dat toetsen nog een enkele opmerking. Daarnaast geef ik onze resultaten. Als verklaren-

de variabele, komen meldingsfrequenties in aanmerking. Deze meldingsfrequenties geven het aantal aanvragen voor een WW-uitkering aan per 100 verzekerde manjaren. Als wij mogen veronderstellen dat het aantal personen in iedere B.V. betrokken bij het beoordelen van de juistheid van de aanvragen gerelateerd is aan het aantal verzekerde manjaren, dan zullen meldingsfrequenties een aardige verklaring moeten opleveren voor de variatie in de afwijzingspercentages. Waarschijnlijk zijn er naast deze meldingsfrequenties nog andere factoren te noemen die van invloed zijn op de afwijzingspercentages. Ik ga daar nu niet op in.

In tabel 3 geven wij onze voorlopige resultaten in de vorm van schattingen van de coëfficiënten A en B van de volgende regressievergelijking: afwijzingspercentage = A + B × meldingsfrequentie. De getallen tussen haakjes geven de standaardfouten aan.

In vergelijking 1 werden tijdreeksen gebruikt: ieder jaar is de drager van twee waarnemingen. Het teken van B is negatief, conform de gestelde hypothese. De bijbehorende R² is echter laag. In vergelijking 2 werd op 26 waarnemingen een doorsnede-analyse uitgevoerd: iedere B.V. is nu de drager van twee waarnemingen. Wederom vonden wij een negatief teken van de coëfficiënt B. Zo op het eerste gezicht voldoet deze vergelijking aardig. Toch past een kanttekening bij deze regressie. Wordt het zojuist genoemde resultaat niet verkregen door de twee B.V.'s (landbouw en de bouw) met zeer lage afwijzingspercentages en zeer hoge meldingsfrequenties? Zijn wij niet bezig een rechte aan te passen aan een puntenwolk, die je zou kunnen schetsen als een muis met een staart? Een staart waarin de landbouw en de bouw huizen. Om te laten zien wat er gebeurt als wij de staart afknippen, geven wij regressievergelijking 3.

Tabel 3. Resultaten regressie-analyse

	A	B	R ²	Aantal waarnemingen
1 a)	22,09 (3,39)	-0,54 (0,26)	0,20	19 jaren
2	31,58 (2,16)	-0,49 (0,12)	0,42	26 B.V.'s
3	34,69 (3,25)	-0,87 (0,33)	0,25	24 B.V.'s

a) Indien deze regressie wordt uitgevoerd in verschillen van jaar op jaar blijft B negatief, maar wordt niet significant.

Onze voorlopige conclusie kan kort zijn: de cijfers zijn niet strijdig met de hypothese, maar meer onderzoek in de keuken is gewenst.

W. Sidré

W. Sidré

1) *ESB*, 2 november 1977, blz. 1071.

2) Wederom met veel dank aan Erik de Regt voor de berekeningen.

3) Daniel S. Hamermesh, *Jobless pay and the economy*, The Johns Hopkins University Press, 1977, blz. 85 e.v.

Macht en mythe van de Algemene Rekenkamer

D. A. P. W. VAN DER ENDE

Overeenkomstig het voorschrift van de Comptabiliteitswet heeft de Algemene Rekenkamer vóór 1 april van dit jaar het verslag van haar werkzaamheden in het jaar 1976 aan de Koningin en aan het parlement aangeboden 1). De heer D. A. P. W. van der Ende, directeur van het Instituut voor Onderzoek van Overheidsuitgaven, gaat aan de hand van het verslag in op het functioneren van de rekenkamer.

Het is altijd interessant om na te gaan onder welke koppen de dagbladen hun bericht over het rekenkamerverslag bij de lezers aandienen. Een bloemlezing: Ministerie blunderde in Tealtronic-affaire; slechte controle kost miljoenen; Staat veel te gul met bedrijfssteun; hulp voor bedrijven in nood was niet optimaal; effectiviteit arbeidsvoorziening niet altijd zeker; gemeenten maken misbruik van sociale regelingen; miljoenen misbruikt, te weinig controle besteding WSW-geld; Stemerding subsidieerde „Brug te ver”; „Brug te ver” kostte onze schatkist geld.

De krantenkoppen geven een indicatie van wat de gemiddelde Nederlander van de rekenkamer verwacht en hoe hij dat college ziet: als een onafhankelijke instantie die in staat is om precies na te gaan hoe de staat zijn geld uitgeeft, die niet alleen nagaat of het boekhoudkundig allemaal in orde is, maar er ook op let of het geld op een verantwoorde manier wordt uitgegeven, en die vervolgens haar bevindingen in de openbaarheid brengt in het vertrouwen dat er wat aan zal worden gedaan.

Deze opvatting van de positie en de taak van de rekenkamer komt ook naar voren wanneer er tussentijds iets aan de hand is dat in financieel opzicht bedenkingen oproept. Zo stelde Prof. Halberstadt onlangs voor om belastingaanslagen van ministers, staatssecretarissen, kamerleden en andere hoge functionarissen na de gebruikelijke vaststelling door de belastinginspecteur door te sturen naar een op te richten afdeling van de algemene rekenkamer. Voorts zou de rekenkamer naar zijn mening de nevenfuncties van politici moeten toetsen op hun toelaatbaarheid. Ook de redactie van *NRC Handelsblad* vond het blijkens een hoofdartikel in dat blad een goede gedachte om de financiële en fiscale antecedenten van bewindslieden aan de rekenkamer voor te leggen 2).

Een ander voorbeeld: enige tijd geleden stelde het VNO voor om de rekenkamer te belasten met de controle op misbruik en fraude met sociale uitkeringen door werknemers en ondernemingen 3).

Volgens de directeur-generaal van industrie van het Ministerie van Economische Zaken ligt de controle op toegestane steun aan in moeilijkheden verkerende bedrijven en op de besteding van de gelden bij het parlement via de algemene

rekenkamer. „Die is toch een verlengstuk van het parlement?” 4).

Het is van belang om na te gaan of het beeld dat men zich blijkens deze suggesties en uitspraken over de rekenkamer heeft gevormd overeenkomt met de realiteit. Beschikt zij inderdaad over de haar toegedachte macht of is hier ook wel eens sprake van een zekere mythevorming?

Catechismus

Hiertoe moeten we, naast de grondwet, de Comptabiliteitswet ter hand nemen. De Comptabiliteitswet is een bij het grote publiek weinig bekende wet, maar is niettemin een onderdeel van de catechismus voor bewindslieden, kamerleden, directeuren-generaal van industrie en dergelijke hoge functionarissen. De naam is misleidend. De oorspronkelijke betekenis van het woord comptabiliteit is boekhouding. Inderdaad bevat deze uit 99 artikelen bestaande wet enkele artikelen over de boekhouding van de rijksoverheid. Voor het overige, en dat is verreweg het voornaamste, bevat de wet voorschriften over:

- hoe de rijksbegroting zodanig moet worden ingericht en opgesteld dat het parlement er vat op heeft. Hierin is de wijsheid van eeuwen verdisconteerd. Men kan zich echter afvragen of men niet bij de wijsheid van de eerste helft van deze eeuw is blijven steken, want niet altijd krijgt men de indruk dat de volksvertegenwoordiging ook nu nog via de begroting het financiële doen en laten van de regering in voldoende mate in de hand kan houden;
- hoe de geldmiddelen van het rijk moeten worden beheerd. Men vindt hier bepalingen over het begrotingsbeheer, het kasbeheer, het deelnemen van de staat aan het privaatrechtelijk rechtsverkeer en voorts over het samenspel tussen de z.g. vakministers en de Minister van Financiën;
- hoe de rekenkamer is ingericht en hoe zij moet functioneren, zodanig dat zij behoorlijk toezicht kan houden op hetgeen er op financieel gebied gebeurt; dat zij in bepaalde gevallen maatregelen kan nemen en dat zij over hetgeen zij waarneemt zowel intern aan de ministers als via haar verslag aan regering, parlement en openbare mening kan rapporteren.

Een belangrijk aspect is daarbij — en dat vindt men ook in de grondwetsartikelen waarvan de Comptabiliteitswet een nadere uitwerking is — dat er op het terrein van de publieke financiën zoveel mogelijk openbaarheid moet zijn. De tijdsfactor is vaak de grootste vijand van de openbaarheid. Wanneer er wordt gerapporteerd over een gebeurtenis, die al enige jaren achter ons ligt, en de minister die voor dat

1) Gedrukte stukken Tweede Kamer, zitting 1977-1978, 14980, nrs. 1 en 2.

2) *NRC Handelsblad*, 17 maart 1978, blz. 3 en 7.

3) *Het Vrije Volk*, 13 oktober 1977, blz. 21.

4) *NRC Handelsblad*, 15 april 1978, blz. 24.

geval verantwoordelijk is misschien al door een ander is vervangen, is er weinig belangstelling meer voor. De in 1976 vastgestelde nieuwe Comptabiliteitswet 5) heeft dit onderkend en verschillende voorschriften geïntroduceerd om dat gevaar te beperken.

Onafhankelijk orgaan

Uit de grondwet en de Comptabiliteitswet blijkt dat de rekenkamer een onafhankelijk orgaan is, onafhankelijk niet alleen van de regering maar ook van het parlement. Zij is dus niet, zoals in sommige andere landen, ondergeschikt aan de volksvertegenwoordiging. Hierdoor is vermeden dat het parlement haar met allerlei opdrachten en zelfs klusjes zou kunnen opknappen, waardoor zij aan het werk dat zij zelf het belangrijkste acht, onvoldoende aandacht zou kunnen besteden. De leden worden voor het leven benoemd, d.w.z. zij worden slechts ontslagen wanneer zij erom verzoeken, wanneer zij de bij de wet bepaalde leeftijd (70 jaar) bereiken of wanneer zij — wat gelukkig nog nooit is voorgekomen — wegens een gepleegd misdrijf door de Hoge Raad worden afgezet.

De rekenkamer heeft de controle op het beheer, maar neemt niet zelf aan het beheer deel. Tussen het beheer en de controle daarop dient een duidelijke scheiding te zijn. De rekenkamer heeft in dit opzicht nog onlangs de puntjes op de i gezet door te vragen een uit 1920/1921 daterende regeling in te trekken volgens welke ministers, alvorens betalingen wegens schadeloosstellingen te doen, eerst daarover het advies van de rekenkamer moeten vragen. Die regeling is nu door de ministerraad ingetrokken.

De controle omvat zowel de uitgaven als de inkomsten van het rijk. Tot nog niet zo heel lang geleden stelde de controle op de belastinginkomsten niet erg veel voor, maar uit de verslagen van de laatste jaren blijkt dat de rekenkamer er steeds meer aandacht aan gaat besteden. Uit de opmerkingen in het nu verschenen rekenkamerverslag blijkt opnieuw dat onze belastingdienst over het algemeen bepaald diligent is, maar dat het toch een goede zaak is dat een onpartijdige derde er ook eens naar kijkt. De onderlinge coördinatie tussen de onderdelen van de belastingdienst is hier en daar voor verbetering vatbaar. Door de ingewikkeldheid van de belastingwetgeving kampt de belastingdienst met een tekort aan personeel. Het doet de burger deugd te lezen dat de rekenkamer tot haar genoegen heeft geconstateerd dat haar suggesties op tal van punten worden overgenomen of dat daaraan ernstig aandacht wordt geschonken.

Rechtmatigheid en doelmatigheid

De controle van de rekenkamer op de uitgaven betreft in de eerste plaats zaken als: valt de uitgaaf binnen de omschrijving van het begrotingsartikel en was er op dat artikel nog genoeg geld beschikbaar, is de uitgaaf op het juiste dienstjaar geboekt, was de schuldenvordering niet verjaard, zijn de bewijsstukken in orde, en was de uitgaaf niet in strijd met een of ander wettelijk voorschrift? Dat is de zogenaamde rechtmatigheidscontrole.

Wanneer er iets niet in orde is kan de rekenkamer bezwaar maken. Als de bezwaren ook door de minister niet worden weggenomen, kan ze weigeren de uitgaaf goed te keuren (weigeren de uitgaaf te „verevenen” zoals dat officieel heet). Er moet dan een wet komen, een z.g. indemniteitswet, waarbij de uitgaaf alsnog in de rijksrekening wordt opgenomen. Zo'n indemniteitswet is nooit erg plezierig voor de betrokken minister. Vroeger kwam zo'n wet hoogst zelden voor, en was het betrokken wetsvoorschrift weinig meer dan een dode letter. In de laatste jaren is de rekenkamer wat strenger geworden. Zo noemt het thans verschenen jaarverslag twee gevallen waarin van zo'n wet sprake is.

Behalve op de rechtmatigheid oefent de rekenkamer ook controle uit op de doelmatigheid van de uitgaven. In de woorden van de nieuwe Comptabiliteitswet wijdt zij „aandacht aan de doelmatigheid van 's Rijks beheer en van de organisatie en de functionering van 's Rijks dienst”.

Hoever kan de rekenkamer met die doelmatigheidscontrole gaan? In een in 1970 gehouden rede 6) heeft de president van het college, Drs. H. Peschar, in overeenstemming met hetgeen over dat onderwerp was opgemerkt in het rapport van de commissie-Simons, daarover het volgende gezegd. Het is niet de rekenkamer die geroepen is de doelstellingen van het beleid in haar beoordeling te betrekken. Dat is een zaak van regering en Staten-Generaal; daarvoor hebben de politieke instanties te beslissen, zowel als het gaat om nieuwe doelstellingen waarop men zich wil gaan richten als om al lang bestaande, waarvan men beslist ze wel of niet te blijven nastreven. De rekenkamer moet, uitgaande van die doelstellingen, haar controle richten op de wijze waarop het beleid wordt gerealiseerd.

Behalve kwesties van doelmatigheid in engere zin kunnen bij die doelmatigheidscontrole ook vragen aan de orde komen als:

- voert de realisering van een bepaald beleid inderdaad tot de beoogde doeleinden?;
- heeft die realisering geen niet-voorzien, eventueel ongewenste gevolgen of neveneffecten?;
- dient, omdat de omstandigheden zijn gewijzigd, niet een verandering in het beleid te worden overwogen?

Met name het laatste punt — de vraag aan de orde stellen of door de veranderde omstandigheden niet een ander beleid moet worden overwogen — gaat in vergelijking met de bevoegdheden van de rekenkamers in andere landen nogal ver. Het is een goede zaak dat men bij ons in dit opzicht wat geavanceerde opvattingen heeft, want ook bij overheidsinstellingen is het gevaar groot dat men te lang aan het bestaande blijft vasthouden.

Voorts is belangrijk dat de rekenkamer in de laatste jaren behalve aan de doelmatigheid in engere zin (de efficiency) ook in toenemende mate aandacht gaat besteden aan de doeltreffendheid (de effectiviteit) van de overheidsmaatregelen. Een voorbeeld daarvan zijn de opleidingen voor dameskapper, gesubsidieerd door de gewestelijke arbeidsbureaus. De rekenkamer wees erop, dat er veel meer kappers en kapsters werden opgeleid dan er konden worden geplaatst. Eén arbeidsbureau vond hierin aanleiding om zijn subsidie te beperken, maar de andere gingen gewoon op de oude voet door. De rekenkamer vindt dit „opmerkelijk”.

Anders dan bij de rechtmatigheidscontrole mag de rekenkamer de verevening van een uitgaaf niet weigeren op grond van het feit dat deze naar haar oordeel ondoelmatig is. Zij kan haar bezwaren kenbaar maken aan de betrokken minister. Voor zover zij daartoe aanleiding vindt, vermeldt zij de bezwaren en de daarover gevoerde correspondentie in haar jaarverslag. De zaak komt dan in de openbaarheid, en de Tweede Kamer kan, via de commissie voor de rijksuitgaven, aan de betrokken minister nadere inlichtingen vragen en ten slotte een uitspraak doen. Met alle respect voor de grote bekwaamheden van deze commissie blijft het toch jammer dat zij per jaar maar een halve dag aan het rekenkamerverslag besteedt, terwijl de overeenkomstige commissie van het Engelse parlement er een half jaar mee bezig is. De bij sommige kamerleden bestaande gedachten om werkzaamheden van de commissie voor de rijksuitgaven verder te activeren, verdienen warme ondersteuning.

Lichtelijk ironisch

Het jaarlijkse rekenkamerverslag bevat veel interessante

5) Wet van 8 december 1976, *Staatsblad*, nr. 671.

6) Opgenomen in *Openbare uitgaven*, jaargang 1971-1, blz. 2 e.v.

zaken. Ik heb het wel eens een nuttig leerboek voor de bestuurskunde genoemd. Je komt belangrijke dingen aan de weet, die je ergens anders niet leest. Het is degelijk geschreven, soms lichtelijk ironisch, maar niet altijd even boeiend. De opzet stamt uit de tijd dat we nog niet allemaal, en leden van de Tweede Kamer in het bijzonder, dagelijks onder een stapel papier werden bedolven.

Ook uit de inhoud van het verslag blijkt dat de kamer de meeste aandacht besteedt aan de rechtmatigheidscontrole, dat haar apparaat daarop in de eerste plaats is ingesteld, en dat de controle op de doelmatigheid eigenlijk een bijproduct — zij het een zeer belangrijk bijproduct — is van de controle op de rechtmatigheid. De vermelde gevallen van doelmatigheidscontrole hebben vaak betrekking op wat in het ambtelijk jargon wordt aangeduid als de „kleine doelmatigheid”. Het belang hiervan mag zeker niet worden onderschat. Voor deze gevallen geldt nog sterker dan voor zaken van z.g. „grote doelmatigheid” dat, als niet de permanente dreiging aanwezig is dat de rekenkamer ze aan de grote klok hangt, er geen haan naar zou kraaien. Maar is het uit voorlichtingsoogpunt efficiënt om in een geschrift dat ook over zeer gewichtige zaken van het financiële overheidsbeleid handelt die belangrijke zaken te verstoppen tussen zaken van secundair belang, zodat alleen de zeer vasthoudende lezer ze tegenkomt? De president van de rekenkamer tracht aan dit bezwaar tegemoet te komen door in zijn jaarlijkse persconferenties vooral aandacht te vragen voor de belangrijkste zaken. Mede omdat de avondbladen hun artikelen op dat moment reeds naar de drukkerij hebben gezonden, heeft hij met dat streven niet altijd evenveel succes.

Interessante toetsing

Eén van de belangrijkste onderwerpen in het nu uitgekomen rekenkamerverslag is de steun aan het bedrijfsleven. Omdat de controle van de rekenkamer pas achteraf komt, gaat zij slechts in op één geval, dat zich in de jaren 1974 en 1975 heeft afgespeeld. Dat betreft de steunverlening aan een onderneming in het oosten des lands. De kranten die daarop zijn ingehaakt hebben hun lezers over de identiteit van dat bedrijf niet in het onzekere gelaten. Het gaat om het Nijmeegse bedrijf Tealtronic.

Over de steunverlening door het rijk aan bedrijven is in de laatste tijd meer bekend geworden. Of liever: het is bekend geworden hoe weinig het parlement en de openbare mening hiervan weten. Het onderwerp is vooral zo interessant, omdat men aan de hand daarvan kan toetsen in hoeverre de in het begin van dit artikel vermelde hoofdbeginselen van onze Comptabiliteitswet in een zaak als deze nog adequaat functioneren. Geeft de rijksbegroting, waarin uiteraard ook uitgaven zijn uitgetrokken voor de hier bedoelde steun aan bedrijven, het parlement voldoende vat op deze materie? Volgens een recente artikelenreeks in *NRC Handelsblad* zijn enkele kamerleden van oordeel dat dit zeker niet het geval is. De heer Van der Hek: „het parlement staat buiten spel”. De heer Bolkestein: „je krijgt zoals het nu gaat allerlei ondoorzichtige toestanden en vervaging van verantwoordelijkheden”. De heer Van Houwelingen: „we worden voortdurend met een kluitje in het riet gestuurd” 7).

Worden die geldmiddelen beheerd volgens de voorschriften van de Comptabiliteitswet? Er is reden tot twijfel. Ik laat in het midden dat volgens *NRC Handelsblad* — een bewering die overigens niet wordt geadstrueerd — ambtenaren in een bepaald geval niet alle informatie waarover ze beschikken, doorspeelden naar hun minister, waardoor beslissingen werden genomen die anders waarschijnlijk niet tot stand waren gekomen 8). Vast staat dat één voorschrift van de Comptabiliteitswet niet wordt nagekomen. In die wet staat dat voor deelneming in privaatrechtelijke rechtspersonen, waarbij een geldelijk belang is gemoeid van meer dan

f. 100.000, machtiging bij of krachtens de wet is vereist. Men zegt dat het in spoedeisende gevallen onmogelijk is. Gezien de geciteerde bepaling, waarin ook wordt gesproken over „krachtens de wet” staat dit niet zonder meer vast. In elk geval heeft men de Comptabiliteitswet omzeild door niet de staat zelf in de bedrijven te laten deelnemen, maar door een subsidie te geven aan de Nationale Investeringsbank, waardoor die bank in plaats van de overheid de deelneming in het bedrijf op zich neemt.

Verlichte despoten

Deze gang van zaken gaat veel lijken op die onder Koning Willem I met zijn amortisatie-syndicaat. Willem I was ook iemand die veel verdienstelijk werk voor het bedrijfsleven heeft gedaan, maar het nauwgezet in acht nemen van de rechten van het parlement had niet zijn eerste prioriteit. Natuurlijk moet een regering de nodige vrijheid hebben om tijdig en adequaat te kunnen reageren. Dat hebben de vroegere verlichte despoten ook altijd naar voren gebracht en zij hadden ook toen op het eerste gezicht zwaarwichtig lijkende argumenten. Niettemin zijn de parlementariërs van de 19e eeuw — niet alleen bij ons, maar ook in andere democratische landen — erin geslaagd een budgettair stelsel te ontwerpen dat voldoende recht doet aan de positie van de volksvertegenwoordiging zonder de regering de slagvaardigheid te ontnemen die zij onder bepaalde omstandigheden nodig heeft. Als het stelsel van de Comptabiliteitswet in de tegenwoordige tijd bij zeer belangrijke zaken niet meer zou kunnen werken, zal dat stelsel moeten worden gewijzigd.

Kan de rekenkamer ook nu nog behoorlijk toezicht houden en daarover rapporteren? Dat kan zij, uit niets in haar verslag blijkt dat haar belemmeringen in de weg worden gelegd, maar ze kan het niet *tijdig* doen. Zoals vermeld bevat het op 31 maart jl. uitgebrachte verslag slechts opmerkingen over een bedrijf, waarbij de moeilijkheden zich in de jaren 1974 tot 1976 hebben voorgedaan en dat in januari 1977 failliet is gegaan. De mogelijkheid is niet uitgesloten dat zich ook daarna gevallen hebben voorgedaan die de rekenkamer de wenkbrauwen hebben doen fronsen.

De motie-Van Amelsvoort

Over een mogelijke uitbreiding van de taak van de rekenkamer handelt een in 1976 door de Tweede Kamer aangenomen motie-Van Amelsvoort. Daarin wordt aan de regering gevraagd om te onderzoeken hoe een onafhankelijke controle ook op ontvangsten en uitgaven van publieke aard, andere dan die van het rijk, effectief kan worden gewaarborgd 9). Met name is hierbij gedacht aan de inkomsten en uitgaven van het sociale-verzekeringstelsel. De onafhankelijke instelling, die met deze controle zou moeten worden belast, zou de rekenkamer kunnen zijn, maar ook een andere instelling met overeenkomstige bevoegdheden. De heer Van Amelsvoort is hierop bij de behandeling van de begroting van Financiën in februari van dit jaar teruggekomen. Minister Andriessen antwoordde dat een voorstel ter zake aan de meest betrokken bewindslieden is voorgelegd en dat hij thans in afwachting is van hun reacties. Bij de re- en duplieken merkte de heer Van Amelsvoort op dat het wel wat lang gaat duren en informeerde hij of er soms een ernstige moeilijkheid was. Daarop schakelde minister Andriessen over van het meervoud naar het enkelvoud en zegde hij toe dat hij bij de betrokken collega — zou dit de minister van Sociale Zaken zijn? — op spoed zal aandringen 10).

7) *NRC Handelsblad*, 13 april 1978, blz. 13 en 14 april 1978, blz. 11.

8) *NRC Handelsblad*, 11 april 1978, blz. 9.

9) Gedrukte stukken Tweede Kamer, zitting 1975-1976, 13 037, nr. 21.

10) *Handelingen*, Tweede Kamer, zitting 1977-1978, blz. 851, 852, 931, 1045 en 1049.

Carrière-perspectief bij de rekenkamer

Bij een mogelijke uitbreiding van de taak van de rekenkamer — of bij instelling van een lichaam met een overeenkomstige taak als de rekenkamer — dient men wel te overwegen dat de rekenkamer in 1977 eigenlijk 262 ambtenaren nodig had, maar dat er op 31 december van dat jaar maar 231 in dienst waren. Al jaren klaagt de rekenkamer erover dat zij er niet in slaagt om een voldoende aantal medewerkers aan te trekken. Men moet zich afvragen wat de reden daarvan is. Een belangrijke factor is m.i. dat het carrière-perspectief voor de medewerkers niet al te florissant is. De voorstellen die Prof. Stevers in 1976 heeft gedaan tot reorganisatie in de rekenkamer 11) hadden, hoe men er verder ook over moge denken, in elk geval de verdienste dat zij de medewerkers meer promotiemogelijkheden zouden bieden. Een tweede factor is dat het hoofdaccent bij de werkzaamheden nog altijd ligt bij de rechtmatigheidscontrole. Dat is niet altijd bijzonder leuk werk. In verband met de nadruk op de rechtmatigheidscontrole vraagt de rekenkamer vooral mensen met boekhoudkundige kennis. Dat zal bij eventuele gegadigden wel de indruk wekken dat men om tot de hogere regionen door te dringen over een accountantsdiploma moet beschikken. Alleen het werk bij de zevende afdeling (effectiviteit, organisatie en efficiency) schijnt mogelijkheden te bieden voor niet-accountants.

De rekenkamer vindt het verontrustend dat er in 1977 ruim 40 medewerkers haar dienst verlieten wegens het aanvaarden van een andere werkkring. Het verschijnsel zou minder verontrustend zijn, wanneer het in het loopbaanstelsel zou zijn ingebakken dat men na een aantal jaren bij de rekenkamer een functie zou kunnen krijgen bij een ministerie of een andere belangrijke rijksinstelling. Nog beter zou het zijn, wanneer de band met de rekenkamer dan niet zou worden verbroken, wanneer dus de tewerkstelling elders zou plaats-

hebben in de één of andere vorm van detachering. In bepaalde gevallen zou de man (of vrouw), en dan natuurlijk in een hogere functie weer bij de rekenkamer kunnen terugkeren. Van de ervaringen die hij in de andere functie of functies heeft opgedaan zou de rekenkamer dan kunnen profiteren. In Frankrijk kent men dit stelsel. Het heeft tot gevolg dat plaatsing bij het Cour des Comptes een van de meest begeerde functies is voor de beste studenten van de Ecole Nationale d'Administration.

Waarnemers van de rekenkamer

Daarnaast zou de rekenkamer kunnen nagaan of er binnen haar eigen werkzaamheden niet meer interessante functies zijn te creëren. In het kader van de steun aan in nood verkerende particuliere bedrijven kennen we tegenwoordig naast de regeringscommissarissen ook regeringswaarnemers. Men zou ook een proef kunnen nemen met waarnemers van de rekenkamer. Waarnemers mogen per definitie geen deel hebben aan het beleid, maar dienen zich te beperken tot waarnemen en rapporteren.

Regeringscommissarissen kunnen in een moeilijke positie komen, omdat ze niet alleen het belang van de staat in het oog moeten houden, maar ook het belang van de onderneming. Een regeringswaarnemer behoeft zich alleen te verantwoorden tegenover Economische Zaken. Ook dat kan in bepaalde gevallen moeilijkheden geven. Lezing van het rekenkamerverslag leert ons dat het staatsbelang volgens Economische Zaken niet zonder meer overeen hoeft te komen met het staatsbelang zoals de rekenkamer dat ziet. Verwacht kan worden dat de rekenkamer tegenover het parlement wat mededeelzamer zal zijn. Economische Zaken voelt zich, blijkens het interview met de heer Molkenboer in *NRC Handelsblad* van 15 april jl., als kamerleden iets vergeten te vragen, niet verplicht hen te informeren. De rekenkamer daarentegen maakt er haar beroep van om vooral ongevraagde informatie te verstrekken, al doet zij dat steeds met grote omzichtigheid.

Precair punt

Dat brengt mij tot het blijkbaar precaire punt van het horen van ambtelijke functionarissen door kamercommissies. Men beweert dat dit bij ons, anders dan in Engeland, staatsrechtelijk niet kan. Een ambtenaar mag overal, ook telefonisch, inlichtingen aan een kamerlid geven zonder dat er een bewindsman naast hem zit, maar in een kamercommissie is hem dat verboden. Omdat de logica daarvan mij ontgaat, heb ik in vorige artikelen gepleit voor het horen van directeuren-generaal door de commissie voor de rijksuitgaven, in het bijzijn van de president of een lid van de rekenkamer 12). De heer Van Houwelingen, lid van de Tweede Kamer, meent dat regeringswaarnemers zouden kunnen worden verplicht om inlichtingen te geven aan het parlement als het daarom vraagt 13). Het horen van een waarnemer van de rekenkamer zou wellicht nog grotere kansen geven op het verkrijgen van onpartijdige informatie.

In het voorgaande heb ik betoogd dat het controlestelsel volgens de Comptabiliteitswet althans in het zeer belangrijke geval van de overheidssteun aan bedrijven niet goed meer werkt. De in het voorgaande gedane suggesties zouden bouwstenen kunnen zijn om te komen tot een systeem, dat ook in deze tijd het parlement een behoorlijke grip op de zaken geeft zonder het doeltreffend functioneren van de regeringsinstanties te belemmeren.

D. A. P. W. van der Ende

11) Prof. Dr. Th. A. Stevers, Is de rekenkamer doelmatig georganiseerd?, *Openbare uitgaven*, jaargang 1976-6, blz. 213 e.v.

12) *ESB*, 12 juni 1974.

13) *NRC Handelsblad*, 14 april 1978, blz. 11.

PROVINCIALE PLANOLOGISCHE DIENST VOOR ZEELAND

Bij de afdeling sociaal-economisch onderzoek, bestaande uit ca. 10 medewerkers kan worden geplaatst een

PLANOLOGISCH ONDERZOEKER/STER OP ACADEMISCH NIVEAU

Zijn/haar werk zal vooral bestaan uit het analyseren en interpreteren van onderzoekgegevens en het op grond daarvan rapporteren. Een en ander in samenwerking met andere medewerkers van de dienst. De werkzaamheden hebben in het bijzonder betrekking op de sociaal-economische aspecten van de Ruimtelijke Ordening.

Gedacht wordt aan een medewerker/ster met een afgeronde studie, bij voorkeur in de sociale geografie, de planologie of de economie met ruimtelijke specialisatie. Kennis van kwantitatieve onderzoekstechnieken is een vereiste.

Aanstelling zal geschieden in de rang van adjunct-planoloog. Salaris van f 2.385,— tot f 2.844,— per maand, afhankelijk van leeftijd en ervaring; vakantietoeslag 8%.

Sollicitaties binnen 14 dagen na het verschijnen van dit blad te richten aan de directeur Provinciale Planologische Dienst voor Zeeland, Groenmarkt 13, Middelburg.

Een verklaring van het huishoudelijke elektriciteitsverbruik in Nederland

DRS. H. B. VAN BROEKHUIZEN*
DRS. G. J. VAN HELDEN**

Voor zover bekend, is er in Nederland tot nu toe betrekkelijk weinig onderzoek gedaan naar factoren die invloed hebben op het energieverbruik. De meest voor de hand liggende weg, die men bij een dergelijk onderzoek kan bewandelen, bestaat hierin dat men aan de hand van cijfermateriaal uit het verleden tracht te komen tot gekwantificeerde uitspraken over de effecten op het energieverbruik van daartoe relevante factoren. Dit artikel 1) geeft in kort bestek de resultaten weer van een empirische studie, waarbij de zojuist omschreven weg is gevolgd. De betrokken studie beperkt zich tot slechts één categorie van het energieverbruik in Nederland, namelijk het elektriciteitsverbruik in de huishoudelijke sector. De gevonden resultaten leiden niet tot „harde conclusies”, in de zin van kwantitatieve gevolgtrekkingen waarvan de juistheid met een grote mate van zekerheid vaststaat. Wel is het mogelijk indicatieve uitspraken te doen over de factoren die bepalend zijn voor het huishoudelijke elektriciteitsverbruik in Nederland. De beleidsbepaler trooste zich met de gedachte dat, bij gebrek aan „harde conclusies”, indicatieve uitspraken zijn te verkiezen boven onwetendheid.

1. Inleiding

Zoals bekend, mag de energiesector zich de laatste jaren verheugen in een toegenomen belangstelling van de „beleidsbepalers”. Alom is het besef doorgebroken dat in de toekomst een grote schaarste aan relatief goedkope energie dreigt te ontstaan, indien geen halt wordt toegeroepen aan de groei van het energieverbruik zoals die zich in de achter ons liggende decennia heeft voorgedaan.

Het gaat er nu om beleidsinstrumenten te ontwikkelen waarmee deze dreiging kan worden afgewend.

Tot op heden is vooral aandacht geschonken aan instrumenten, die — zonder de ontwikkeling van het verbruiksniveau aan te tasten — gericht zijn op het tegengaan van verspillingen, c.q. het bewerkstelligen van een (uit een oogpunt van energie-invoer) efficiënter verbruik. Men denke in dit verband aan de isolatie van woningen, waardoor het energieverbruik voor ruimteverwarming kan afnemen, of aan de ver gevorderde pogingen om voor de afvalwarmte, welke bij elektriciteitsopwekking vrijkomt, een nuttige aanwending te vinden. Voor zover wij dat kunnen overzien, staat de ontwikkeling van een instrumentarium, waarmee het energieverbruik rechtstreeks kan worden beïnvloed, nog in zijn kinderschoenen. Eén van de oorzaken hiervoor is dat, zolang de problemen niet als nijpend worden opgevat, de „pijnloze weg” wordt verkozen boven een weg die de directe betrokkenen (de energieverbruikers) niet ongemoeid laat, hoewel de sterke stijgingen van de energieprijzen in de jaren 1974, 1975 en 1976 al een voorbode zijn van een daadwerkelijke schaarste-situatie. Een minstens zo belangrijke oorzaak zou kunnen zijn dat men onvoldoende inzicht heeft in de vraag door welke factoren het energieverbruik wordt bepaald, zodat gefundeerde uitspraken over het effect van bepaalde beleidsinstrumenten uit moeten blijven. Om aan dat laatste het hoofd te bieden is veelvuldig en gevarieerd onderzoek naar de energievraag noodzakelijk. De door ons verrichte studie moge daartoe een bijdrage leveren.

Het is zinvol erop te wijzen dat de bijdrage, die dit onderzoek levert, in drieërlei opzicht bescheiden van aard is.

- In de eerste plaats wordt slechts één (relatief geringe) component van het totale energieverbruik tot onderwerp

van studie gekozen, te weten het huishoudelijke elektriciteitsverbruik 2), dat in 1976 ongeveer 28% van het totale elektriciteitsverbruik bedroeg 3).

- In de tweede plaats beperkt de onderzoekopzet zich tot het gebruik van in het verleden waargenomen variabelen, waartussen men bepaalde verbanden hoopt te kunnen leggen. Men spreekt in dit verband over „observatiestudies”. Op de merites van eventuele andere vormen van empirisch onderzoek, zoals de experimentatie 4) of het enquête-onderzoek 5), gaan we hier niet in.
- Ten slotte zij opgemerkt dat de keuze van de variabelen, die dienen ter verklaring van het huishoudelijke elektriciteitsverbruik, allerminst boven discussie verheven is. De auteurs van dit artikel hebben beide een „economische achtergrond”, hetgeen impliceert dat traditioneel-economische variabelen als de prijs en het inkomen eerder deel uit zullen maken van de verzameling van verklarende variabelen dan factoren van b.v. sociale of culturele aard.

De aan deze studie ten grondslag liggende probleemstelling betreft het vinden van een verklaring voor de huishoudelijke vraag naar elektriciteit in Nederland. Hierbij

*Drs. H. B. van Broekhuizen was tijdens het onderzoek student-assistent aan de economische faculteit van de Rijksuniversiteit te Groningen. Thans is hij werkzaam als marktonderzoeker bij de PTT.

**Drs. G. J. van Helden is wetenschappelijk medewerker aan de economische faculteit van de Rijksuniversiteit te Groningen. 1) Dit artikel is gebaseerd op: G. J. van Helden, met medewerking van H. B. van Broekhuizen, *Een verklaring van de huishoudelijke vraag naar elektriciteit in Nederland*, IEO-memorandum nr. 35, Groningen, 1977.

2) In dit artikel spreken we veelal over het elektriciteitsverbruik en bedoelen daarmee — tenzij uitdrukkelijk anders gesteld — steeds het huishoudelijke elektriciteitsverbruik.

3) Arnhemse Instellingen, *Elektriciteit in Nederland 1976*, Arnhem, 1977, blz. 73. Met het totale elektriciteitsverbruik wordt uitsluitend het verbruik via het openbare net bedoeld.

4) Zie b.v. J. G. Boggis (The Electricity Council), *Domestic tariffs experiment*, Load and Market Research Report No. 121, Londen, 1974.

5) Vgl. G. J. van Helden, met medewerking van H. B. van Broekhuizen, *De prijsperceptie van het huishoudelijke elektriciteitsverbruik*, IEO-memorandum nr. 29, Groningen, 1977; zie ook het op deze studie gebaseerde artikel in *ESB*, 7 december 1977.

is ernaar gestreefd deze verklaring te laten uitmonden in zoveel mogelijk gekwantificeerde uitspraken over de invloed van de vraagbepalende factoren. Dit vereist in het algemeen het gebruik van econometrische technieken.

Er zijn twee deelstudies uitgevoerd. In de ene hebben de waarnemingen betrekking op verschillende gebieden gedurende een zelfde periode (kruisgewijze studie of crosssectie). In de andere deelstudie betreffen de waarnemingen een zelfde gebied gedurende een aantal opeenvolgende perioden (tijdreeksstudie). Beide deelstudies kunnen als volgt nader worden aangeduid:

- crosssectie: 25 (van de 27) grote distributiegebieden voor elektriciteit in Nederland, waarbij de metingen zijn gedateerd in de periode 1973-1975;
- tijdreeks: waarnemingen voor Nederland als geheel over 24 achtereenvolgende jaren (1951-1974).

Om de geformuleerde probleemstelling te kunnen uitwerken, zijn relaties opgesteld met het huishoudelijke elektriciteitsverbruik per aansluiting (huishouding) als de te verklaren variabele en enkele andere grootheden als de verklarende variabelen. Als dan de parameters van de modellen worden geschat en vervolgens gevalideerd (i.c. op hun „juistheid” beoordeeld aan de hand van enkele relevante criteria), kan de uitwerking van de probleemstelling als afgerond worden beschouwd.

De opzet van dit artikel is verder als volgt. In par. 2 wordt ingegaan op de modelspecificatie, welke aan de hierboven aangeduide probleemstelling inhoud kan geven. In par. 3 worden in kort bestek de schattingsresultaten gepresenteerd. Ten slotte volgen in par. 4 de conclusies. Aangetekend zij nog dat het overgrote deel van de gegevens, die bij het uitvoeren van de schattingen zijn gebruikt, berust op openbare statistieken. Een deel van de gegevens inzake de crosssectie is rechtstreeks via de betrokken elektriciteitsdistributiebedrijven ter beschikking gesteld via tussenkomst van de VDEN (Vereniging van Directeuren van Elektriciteitsbedrijven in Nederland). In het navolgende zullen de gegevensbronnen onvermeld blijven; hiertoe zij verwezen naar de studie, waarop dit artikel betrekking heeft (6).

2. De modelspecificatie

Een belangrijke component van de modelspecificatie betreft de vraag welke variabelen potentieel van belang zijn voor de verklaring van het huishoudelijke elektriciteitsverbruik. Deze vraag komt aan de orde in par. 2.1. Twee meer specifieke problemen omtrent de modelspecificatie — specifiek voor het beschouwde terrein van onderzoek — worden besproken in de paragrafen 2.2 en 2.3. Aandacht wordt besteed aan respectievelijk de prijs van elektriciteit als verklarende variabele en de vraag of men lange dan wel korte-termijneffecten verklaart. In par. 2.4 ten slotte worden de hypothesen geformuleerd met betrekking tot het effect van ieder der potentieel relevante verklarende grootheden op het elektriciteitsverbruik.

2.1. Welke verklarende variabelen zijn potentieel van belang?

Willen we een model specificeren, dan moeten we een antwoord geven op de volgende vragen.

- Wat is de te verklaren (afhankelijke) variabele?
- Welke zijn de verklarende (onafhankelijke) variabelen?
- Welke vorm heeft de relatie, c.q. welke transformaties dienen de variabelen te ondergaan?
- Welke verwachtingen koestert men omtrent het teken en de omvang van de parameterwaarden?

Het antwoord op de vierde vraag — het betreft hier de numerieke specificatie van het model — stellen we uit tot par. 2.4. Over de vragen a. en c. kunnen we kort zijn:

Ad a. Het elektriciteitsverbruik per aansluiting (huishouding) is de afhankelijke variabele. Een eventueel alternatief is het (totale) elektriciteitsverbruik; de eventuele voordelen van dit alternatief blijven hier onbesproken (7).

Ad c. Hierover worden a priori geen veronderstellingen gedaan. Duidelijke indicaties uit de literatuur zijn namelijk niet voorhanden. Zowel een lineair-additieve als een niet-lineair-additieve specificatie worden in ogenschouw genomen (laatstgenoemde specificatie is lineair in de parameters en niet-lineair in de variabelen). De multiplicatieve modelspecificatie, welke het meest voor de hand liggende voorbeeld is van een model dat lineariseerbaar doch niet-lineair in de parameters is, wordt tevens beschouwd (8).

We richten nu verder onze aandacht op vraag c inzake de verklarende variabelen. Indien we afzien van modellen met „de tijd” als (vaak enige) verklarende variabele voor het elektriciteitsverbruik, dan kunnen we de volgende verklarende grootheden noemen:

- *de prijs van elektriciteit.* Aangezien men bij elektriciteit heeft te maken met een veelal gecompliceerde tariefstructuur, is het van belang de prijsvariabele op een juiste wijze te definiëren. In par. 2.2 komt deze problematiek aan de orde;
- *de prijzen van andere goederen.* Hierbij valt met name te denken aan:
 - de prijzen van concurrerende energiedragers; bij het huishoudelijke elektriciteitsverbruik is in dit verband alleen gas van belang;
 - de prijzen van elektrische en/of gasapparaten;
- *het inkomen per huishouding;*
- *het aantal personen per huishouding;*
- *een klimaatsvariabele, b.v. de (gemiddelde) buitentemperatuur.*

Dat bovengenoemde variabelen plausibel zijn als het gaat om een verklaring van het huishoudelijke elektriciteitsverbruik, is evident. Dit betekent echter niet dat het hier om een uitputtende verzameling van verklarende variabelen gaat. Zo kan de voorraad elektrische apparaten waarover een huishouding beschikt (b.v. in watts) zeker van betekenis zijn voor de verklaring van het elektriciteitsverbruik. Hetzelfde geldt b.v. voor in het verleden door elektriciteitsbedrijven verrichte voorlichtingsactiviteiten (gericht op het gebruik van bepaalde apparaten). Gegevens over deze variabelen zijn evenwel niet voorhanden en kunnen evenmin binnen de grenzen van een redelijke inspanning worden verworven. Ook sociaal-culturele variabelen, zoals het al dan niet buiten de stad wonen, de levensovertuiging of politieke voorkeur van een elektriciteitsverbruiker, zijn wellicht grootheden die het elektriciteitsverbruik niet ongemoeid laten. We vermoeden echter dat de betekenis van deze variabelen bij een verklaring van het elektriciteitsverbruik slechts gering is. Bovendien maken „meetcomplicaties” het in beschouwing nemen van dit soort variabelen minder aantrekkelijk.

2.2. De prijs van elektriciteit als verklarende variabele

Het huishoudelijke tarief voor elektriciteit is in tweeërlei opzicht gecompliceerd te noemen. In de eerste plaats omdat de kilowatt-uur (kWh)-prijs afhankelijk is van de verbruiksomvang, veelal in samenhang met een variërend yastrecht: staffeltarief. Slechts bij een kleine minderheid van de elek-

6) Zie voetnoot 1; voor de gegevensbronnen zie met name par. 3 en de bijlagen C en F. Verwijzing naar deze studie geschiedt in het vervolg door vermelding van: G. J. van Helden (1977).

7) Zie G. J. van Helden (1977), op.cit., blz. 5.

8) Terminologie ontleend aan: P. A. Naert en P. S. H. Leeflang, *Building implementable marketing models*, Leiden, Martinus Nijhoff, 1978, hfst. 1.

tricitheidsbedrijven in Nederland is er maar één combinatie van een vastrecht en kWh-prijs, het zogeheten „two part tariff”. In de tweede plaats kan de kWh-prijs ook nog variëren afhankelijk van de periode waarin het verbruik plaatsvindt. Men denke in dit verband aan de lage kWh-prijs die — óf voor alle, óf voor een bepaald deel van de verbruikers — geldt in de nacht-, middag- en/of weekenduren.

Als men de elektriciteitsprijs wenst te beschouwen als één van de verklarende variabelen voor het elektriciteitsverbruik, rijst de vraag hoe deze variabele te definiëren in het licht van de gesignaleerde complicaties. In de literatuur, die handelt over empirisch onderzoek naar de verklaring van het elektriciteitsverbruik, komt men de volgende mogelijkheden tegen:

- a. de *marginale prijs*, in de zin van de kWh-prijs in het hoogste verbruiksinterval 9);
- b. de *gemiddelde prijs ex post*, gedefinieerd als het quotiënt van de ontvangsten van een elektriciteitsbedrijf (b.v. per jaar) en het daarmee verband houdende elektriciteitsverbruik 10);
- c. de „*typical bill*”, in de zin van de totale lasten (b.v. per jaar) bij een representatief geachte verbruiksomvang 11);
- d. een *combinatie* van voornoemde prijsvariabelen 12).

Alternatief b. moet worden afgewezen, omdat de elektriciteitsprijs hier mede wordt bepaald door het elektriciteitsverbruik, welke laatste grootheid men juist — onder meer door de elektriciteitsprijs — wenst te verklaren. Hoewel alternatief d — in tegenstelling tot alternatief b — niet principieel kan worden afgewezen, komt het uit pragmatische overwegingen niet in aanmerking: men introduceert namelijk op voorhand multicollineariteitsproblemen, omdat mag worden aangenomen dat twee prijsvariabelen onderling sterk zullen samenhangen. De alternatieven a en c blijven over. Hierbij heeft de „typical bill” het nadeel dat ook intra-marginale prijseffecten worden meegenomen (b.v. verschillen in vastrecht). Tegelijkertijd is dit een voordeel ten opzichte van de marginale prijs, aangezien de „typical bill” mede wordt bepaald door andere tariefcomponenten dan de marginale prijs (b.v. de lage kWh-prijs) en daardoor completer is. We stellen daarom voor beide prijsvariabelen bij het uitvoeren van de schattingen te betrekken, voor zover gegevens ter zake beschikbaar zijn, en op basis van statistische criteria te kiezen voor de „beste” prijsvariabele.

De complicatie omtrent het bestaan van verschillende periode-prijzen (b.v. voor een dag- en nachtperiode) kan overigens het beste worden opgevangen door voor elke periode afzonderlijk een vraagschatting uit te voeren. De beschikbaarheid van adequate gegevens, alsmede een gebrek aan uniformiteit omtrent de eventueel te onderscheiden deelgebieden staat de realisering van deze suggestie echter in de weg.

2.3. Een verklaring van de vraag op de lange of korte termijn

De vraag naar elektriciteit is een afgeleide vraag. De primaire vraag heeft betrekking op elektrische apparaten. Aangezien deze apparaten gekwalificeerd moeten worden als duurzame consumptiegoederen, kan men in de vraag naar elektriciteit een korte- en lange-termijncomponent onderscheiden 13). Op de korte termijn wordt er namelijk van uitgegaan dat de voorraad apparaten constant is; een verandering in het elektriciteitsverbruik vloeit dan voort uit wijzigingen in de intensiteit waarmee deze apparaten worden gebruikt. Op de lange termijn daarentegen is het apparatenbestand zelf variabel (zowel het aantal als het vermogen, c.q. de aansluitwaarde van deze apparaten).

Men dient zich nu af te vragen of men via de modelspecificatie, c.q. via de aard van de te gebruiken gegevens

met het onderscheid tussen een verklaring van de vraag op de korte of lange termijn rekening kan houden. In de literatuur zijn verschillende „oplossingen” voor dit probleem te vinden 14). Het bestek van dit artikel laat slechts toe dat we de door ons gekozen benaderingen toelichten.

- Het is aannemelijk dat bij een kruisgewijze opzet de verschillen in het elektriciteitsverbruik per huishouding tussen een aantal gebieden voornamelijk zijn terug te voeren op verschillen in het apparatenbezit. Hoewel verschillen in de gebruiksintensiteit zeker niet zijn uitgesloten, komt hiermee de nadruk te liggen op de verklaring van lange-termijneffecten.
- Als men bij het uitvoeren van schattingen gebruik maakt van een tijdreeks, is het veelal noodzakelijk de trendcomponent in de beschouwde variabelen uit te schakelen. Met de uitschakeling van een trendcomponent wordt tevens de ontwikkeling op de lange termijn „weggedefinieerd”. Per saldo verklaart men dan de korte-termijneffecten op het huishoudelijke elektriciteitsverbruik.

In respectievelijk par. 3.2 en 3.3 worden de schattingsresultaten van beide benaderingen besproken.

2.4. Hypothesen

In par. 2.1. zijn de variabelen genoemd die potentieel van belang zijn voor de verklaring van het elektriciteitsverbruik. We zullen nu aangeven welke de hypothesen zijn met betrekking tot de richting (het teken) van het effect van ieder van deze variabelen op het elektriciteitsverbruik:

- elektriciteitsprijs: negatief;
- gasprijs: positief;
- prijzen van elektrische apparaten: negatief;
- prijzen van gasapparaten: positief;
- inkomen per huishouding: positief;
- aantal personen per huishouding: positief;
- de temperatuur: positief of negatief (i.c. geen hypothese).

De aldus gestelde hypothesen worden geacht voor zich zelf te spreken. Alleen in geval van de temperatuur is een korte toelichting op zijn plaats. Op het eerste gezicht verwacht men van een lagere temperatuur een hoger elektriciteitsverbruik, met name in verband met elektrische verwarming. Het kan echter ook zijn dat juist een gemiddeld hoge temperatuur eerder aanleiding geeft tot *bijverwarming* met een elektrische kachel dan een lage temperatuur, terwijl in dat geval b.v. ook het elektriciteitsverbruik van een koelkast of vrieskast/kist een hogere waarde bereikt. Verder kan b.v. een extra warme zomer het elektriciteitsverbruik hoger doen zijn dan „normaal”, in verband met het — in Nederland nog bescheiden — gebruik van airconditioning-apparatuur. In de laatste-

9) B.v. bij: H. S. Houthakker, Some calculations on electricity consumption in Great Britain, *Journal of the Royal Statistical Society (A)*, 1951, blz. 351-371.

10) B.v. bij: T. F. Cargill en R. A. Meyer, Estimating the demand for electricity by time of the day, *Applied Economics*, 1971, blz. 233-246.

11) B.v. bij: J. W. Wilson, Residential demand for electricity, *Quarterly Review of Economics and Business*, 1971, blz. 7-22.

12) Een combinatie van a. en c. wordt bepleit door: L. D. Taylor, The demand for electricity; a survey, *Bell Journal of Economics and Management Science*, 1974, blz. 74-110. Taylor geeft eveneens een kritische beschouwing van de hier genoemde prijsvariabelen; zie voor dat laatste ook: H. B. van Broekhuizen, *De onderzoek-opzet van een kruisgewijze studie naar de prijsverbruiksrelatie van elektriciteit* (ongepubliceerd doctoraal werkstuk), Groningen, 1977.

13) Geïntroduceerd via het werk van F. M. Fisher en C. Kaysen, *The demand for electricity in the United States*, Amsterdam, North Holland Publishing Company, 1962, hfst. 2 en 3.

14) Vgl. G. J. van Helden (1977), op.cit., par 2.3.

genoemde gevallen heeft de invloed van de temperatuur op het elektriciteitsverbruik een positief teken.

Het zou aantrekkelijk zijn, naast een hypothese omtrent het teken van een verbruikseffect ook een veronderstelling te kunnen maken over de *omvang* daarvan. Gegeven de voorhanden zijnde literatuur, is slechts een indicatie mogelijk over de invloed van de elektriciteitsprijs en het inkomen. Dit gebeurt in tabel 1. Hierbij blijkt dat:

- de verschillen tussen de gevonden resultaten groot zijn, hoewel men moet bedenken dat de betrokken studies qua meetperiode, lokatie en methode eveneens sterke verschillen vertonen;
- elasticiteiten op de lange termijn (in absolute zin) veelal groter zijn dan die op de korte termijn.

Tabel 1. Prijis- en inkomenselasticiteiten a)

Auteur(s)	Type gegevens	Datering gegevens	Prijiselasticiteit		Inkomenselasticiteit	
			korte termijn	lange termijn	korte termijn	lange termijn
1. Houthakker	kruisgewijs	1937	-0,89	n.g. b)	1,17	n.g.
2. Fisher/Kaysen	tijdreeks	1964-1957	-0,33	n.g.	0,08	n.g.
3. Wilson	kruisgewijs	1966	n.g.	-1,33	n.g.	n.g.
4. Mount/Chapman/ Tyrell	combinatie	1947-1970	-0,14	-1,20	0,02	0,20
5. Houthakker/ Verteeger/Sheehan	combinatie	1960-1971	-0,09	-1,02	0,14	1,64

a) De studies sub 1, 2 en 3 zijn aangehaald in de voetnoten 9, 13 en 11. De onder-4 en 5 vermelde onderzoeken worden geciteerd bij: H. B. van Breckhuizen, op.cit., blz. 60.

b) n.g. = niet-geschat, c.q. schatting niet opportuun.

3. De schattingsresultaten

Nadat in par. 3.1 het selectieproces is beschreven met betrekking tot de verklarende variabelen, die bij het uitvoeren van de schattingen worden betrokken, komen de schattingsresultaten in de paragrafen 3.2 en 3.3 aan de orde. Dit gebeurt respectievelijk voor de kruisgewijze en tijdreeksstudie.

3.1. Keuze van de verklarende variabelen ten behoeve van het uitvoeren van de schattingen

Dit keuzeprocess doorloopt een drietal fasen, dat in de achtereenvolgende kolommen van tabel 2 is geadstrueerd, en wel als volgt.

Eerst is nagegaan van elke potentieel relevante verklarende variabelen gegevens voorhanden zijn, c.q. kunnen worden verzameld. Bij de kruisgewijze studie (de crosssectie) moeten op basis van deze vraagstelling de gasprijen en de prijzen van elektrische en gasapparaten buiten beschouwing worden gelaten.

Vervolgens is vastgesteld voor welke van de na de eerste stap resterende variabelen het teken van het effect op het elektriciteitsverbruik per aansluiting in overeenstemming is met de daaromtrent in par. 2.4 gestelde hypothese. In de vierde kolom van tabel 2 is het antwoord op deze vraag te vinden 15).

Als men beschikt over gegevens betreffende een bepaalde variabele en de invloed van deze variabele op het elektriciteitsverbruik is conform de hypothese, dan moet deze invloed bovendien voldoende sterk zijn, wil de betrokken variabele bij het uitvoeren van de schattingen worden betrokken. Het resultaat van deze selectiefase is in de vijfde kolom van tabel 2 weergegeven, waarbij zij aangetekend dat een enkelvoudige correlatiecoëfficiënt van 0,300 (in absolute zin) tussen de afhankelijke en ieder van de onafhankelijke variabelen als criterium heeft gediend. Het spreekt voor zich dat genoemd criterium niet vrij is van enige willekeur. We kunnen concluderen dat zowel in de crosssectie als bij de tijdreeks schattingen worden uitgevoerd, waarbij het elektriciteitsverbruik per aansluiting

wordt verklaard door de elektriciteitsprijs, het inkomen per huishouding en het aantal personen per huishouding.

Tabel 2. Keuze van verklarende variabelen met het elektriciteitsverbruik per huishouding als te verklaren variabele

Algemene aanduiding van de verklarende variabele	Operationalisatie van de verklarende variabele (indien gegevens beschikbaar)	Zijn gegevens beschikbaar, c.q. te verzamelen?	Is de invloed op te verklaren variabele conform hypothese?	Is de invloed op te verklaren variabele voldoende groot?
<i>Crosssectie</i>				
Elektriciteitsprijs	marginale prijs óf typical bill	ja	ja	ja a)
Gasprijen	—	nee	—	—
Prijzen van elektriciteit of gasverbruikende apparaten	—	nee	—	—
Inkomen per huishouding	belastbaar inkomen per belastingplichtige	ja	ja	ja
Aantal personen per huishouding	aantal personen per huishouding	ja	ja	ja
Klimaatvariabele	gemiddelde jaartemperatuur	ja	n.v.t. b)	nee
<i>Tijdreeks</i>				
Elektriciteitsprijs	typical bill	ja	ja	ja
Gasprijen	typical bill	ja	nee	—
Prijzen van elektriciteit of gasverbruikende apparaten	prijisindexcijfer van wasautomaat	ja	nee	—
Inkomen per huishouding	belastbaar inkomen per belastingplichtige	ja	ja	ja
Aantal personen per huishouding	aantal personen per huishouding	ja	ja c)	ja
Klimaatvariabele	gemiddelde van januari- en juli-temperatuur	ja	n.v.t. b)	nee

a) Gekezen is voor de marginale prijs, omdat de invloed daarvan het grootste is.

b) Niet van toepassing, omdat een hypothese ter zake ontbreekt.

c) Na herziening van de betrokken hypothese.

3.2. Uitkomsten van de kruisgewijze studie

We definiëren de volgende variabelen:

EV₇₅ : het (gemiddelde) elektriciteitsverbruik per aansluiting in 1975 (d.i. de afhankelijke variabele);

MP₇₃ : de marginale prijs voor elektriciteit in 1973 16);

INK₇₅ : het (gemiddelde) inkomen per huishouding in 1975;

AG₇₅ : het (gemiddelde) aantal leden per huishouding in 1975.

De schattingsresultaten zijn in tabel 3 weergegeven. Bij ieder van de regressiecoëfficiënten is tussen haken de t-waarde gepresenteerd. Daarnaast wordt informatie verstrekt over R² (de multipele determinatiecoëfficiënt), A (de hoogste van de correlatiecoëfficiënten tussen twee onafhankelijke variabelen, in verband met multicollineariteit) en de elasticiteiten (voor de elektriciteitsprijs, het

15) Het voert te ver hier in te gaan op de mogelijke oorzaken voor het „foutieve” teken van twee variabelen uit de tijdreeksstudie. Ook moet de hypotheseverandering inzake het aantal personen per huishouding in de tijdreeksstudie onbesproken blijven. Zie respectievelijk: G. J. van Helden (1977), op.cit., blz. 68, 69 en 70. 16) Naast MP₇₃ is als prijsvariabele in overweging genomen: MP₇₄, MP₇₅, TB₇₃ (TB = typical bill voor elektriciteit; zie par. 2.2), TB₇₄ en TB₇₅. De keuze is — geheel conform de statistische selectiefase, zoals geadstrueerd in de vijfde kolom van tabel 2 — gevallen op de prijsvariabele, waarvan de invloed op EV₇₅ het sterkste is, gegeven dat het niet is toegestaan twee of meer prijsvariabelen simultaan als onafhankelijke grootheden op te nemen.

Tabel 3. Schattingsresultaten van de kruisgewijze studie

Modellspecificatie	Regressiecoëfficiënten (en t-waarden)				R ²	A a)	Elasticiteiten		
	MP ₇₅	INK ₇₅	AG ₇₅	constante			PEL	IEL	AEL
Lineair-additief	-9,989 (-1,45)	0,108 (2,85)	1,057 (4,35)	-2,341 (-1,59)	0,576	-0,156	-0,377	1,032	1,287
Niet-lineair-additief b)	108,900 (1,70)	0,108 (2,89)	1,046 (4,38)	-4,411 (-3,31)	0,590	0,157	-0,469	1,032	1,273
Multiplicatief c)	-0,398 (-1,53)	0,931 (2,62)	1,243 (4,46)	-1,141 (-0,30)	0,578	-0,153	-0,398	0,931	1,243

a) De correlatiecoëfficiënt A heeft betrekking op het verband tussen de prijs- en inkomensvariabele.

b) Bij deze specificatie is uitsluitend voor MP₇₅ een niet-lineaire vorm ontvankelijk geacht, namelijk $\frac{1}{MP_{75}}$

c) Het betreft hier een log-lineaire specificatie in natuurlijke logaritmen.

inkomen en het aantal personen per huishouding worden hiertoe respectievelijk de symbolen PEL, IEL en AEL geïntroduceerd). Opgemerkt zij voorts dat de keuze van de niet-lineair-additieve specificatie is gebaseerd op de beoordeling van enkele niet-lineaire functievormen voor ieder der onafhankelijke variabelen, waarbij de hoogte van de enkelvoudige correlatiecoëfficiënt met de afhankelijke variabele bepalend is voor de keuze van de „beste” vorm. Het zou ook mogelijk zijn geweest de aard van de niet-lineaire functievorm te bepalen op basis van „de theorie”, c.q. bevindingen uit andere, vergelijkbare studies; de indicaties daarvoor zijn echter onvoldoende duidelijk.

Uit tabel 3 valt op te maken dat de gevonden uitkomsten op basis van een statistische validatie redelijk bevredigend zijn:

- de t-waarden zijn hoog genoeg om van significante effecten te kunnen spreken. Bij 21 vrijheidsgraden (25 waarnemingen minus 4 te schatten parameters) is de kritische t-waarde bij een significantieniveau van 10% 1,32 en bij 5% 1,72 (éénzijdig toetsen);
- de waarden van R² zijn — gegeven dat we te maken hebben met slechts drie verklarende variabelen, terwijl de dataspecificatie een cross-sectie is — acceptabel. Ook in vergelijking met analoog onderzoek steken de gevonden waarden voor R² niet ongunstig af (17);
- de multicollineariteit is van bescheiden omvang; zie daartoe de waarden van A.

Verder kunnen we nog uit tabel 3 afleiden dat de elasticiteitswaarden tamelijk ongevoelig zijn voor de gekozen modellspecificatie. Deze elasticiteiten, die de belichaming zijn van lange-termijneffecten (zie par. 2.3), belopen voor de elektriciteitsprijs een waarde van ongeveer -0,40; voor het inkomen en het aantal personen per huishouding zijn deze respectievelijk circa 1 en 1,25.

Het bestek van dit artikel laat niet toe ook in te gaan op andere schattingsresultaten dan de in tabel 3 gepresenteerde, met name die voor stedelijke en provinciale bedrijven afzonderlijk (met EV₇₅ als afhankelijke variabele), voor een groeivoeten-specificatie, waarmee een indruk over de korte-termijnverbruikseffecten kan worden gegeven en voor een verklaring van „het percentage laagtarief-verbruik”. We volstaan hier met een verwijzing (18).

3.3. Uitkomsten van de tijdreeksstudie

We definiëren de volgende variabelen:

- EV_t : het (gemiddelde) elektriciteitsverbruik per aansluiting in jaar t (de afhankelijke variabele);
- PE_t : de elektriciteitsprijs (als typical bill) in jaar t;
- INK_t : het (gemiddelde) inkomen per belastingplichtige in jaar t;

AG_t : het (gemiddelde) aantal personen per huishouding in jaar t;

t : tijdsindex; t loopt van 1951 tot 1970; de waarnemingen over de jaren 1971-'74 zijn ten behoeve van een predictieve validatie gebruikt.

De hier gedefinieerde variabelen vertonen alle een zodanig sterke trendmatige ontwikkeling dat eerst na uitschakeling van deze trends het ontdekken van causaliteiten mogelijk wordt. Trenduitschakeling geschiedt volgens twee alternatieve benaderingen:

a. *eerste verschillen* (alle variabelen x_{i,t} worden getransformeerd in x_{i,t} - x_{i,t-1});

b. *groeivoeten* (alle variabelen x_{i,t} worden getransformeerd in $\frac{x_{i,t} - x_{i,t-1}}{x_{i,t-1}}$).

Met het volgen van deze benaderingen blijkt inderdaad een belangrijk deel van de trendcomponent te worden „weggedefinieerd”. Als neveneffect hiervan wordt de multicollineariteit tot enigszins aanvaardbare proporties teruggebracht. Ook impliceert trenduitschakeling dat door de verklarende variabelen bepaalde verbruikseffecten een korte-termijnkarakter dragen (zie par. 2.3).

In tabel 4 zijn de schattingsresultaten weergegeven (19). De presentatie is analoog aan die van tabel 3; toegevoegd is de waarde van d, de Durbin-Watson-„test statistic” (voor autocorrelatie).

Vergelijken we de eerste twee rijen van deze tabel, dan moet de eerste-verschillenspecificatie, ondanks een relatief hoge R², worden afgewezen in verband met het optreden van autocorrelatie (20). Ook de groeivoeten-specificatie levert echter niet in alle opzichten bevredigende uitkomsten op. Enerzijds is de waarde van R² tamelijk laag, anderzijds is er sprake van een aanzienlijke multicollineariteit; de waarde van A is daarvoor een aanwijzing. Laatstgenoemde complicatie kan worden opgevangen door de elektriciteitsprijs en het inkomen, waarop de vermelde waarde voor A betrekking heeft, niet simultaan in één

17) Vgl. J. W. Wilson, op cit. (R² varieert daar tussen 0,524 en 0,566).

18) G. J. van Helden (1977), op.cit., par. 4.2, 4.3 en 4.4. Ook een predictieve validatie van de in tabel 3 gegeven resultaten laten we achterwege; ibid, par. 4.5.

19) In tabel 4 zijn uitsluitend lineair-additieve specificaties weergegeven.

20) Bij 20 waarnemingen en een significantieniveau van 5% geldt: d_l = 1 en d_u = 1,68 (voor drie onafhankelijke variabelen) en d_l = 1,10 en d_u = 1,54 (voor twee onafhankelijke variabelen).

Tabel 4. Schattingsresultaten van de tijdreeksstudie

Modelvorm i.v.m. trend- uitschakeling	Regressiecoëfficiënten (en t-waarden)				R ²	d	A	Elasticiteiten		
	PE _t	INK _{t-1}	AG _t	constante				PEL	IEL	AEL
Eerste verschillen	-0,664 (-0,77)	0,024 (1,39)	-3,969 (-3,58)	-6,689 (-0,27)	0,574	0,890	-0,452	-0,158	0,285	-12,521
Groeivoeten	-0,351 (-1,80)	0,170 (0,96)	-6,081 (-2,20)	0,026 (1,59)	0,488	1,946	-0,522	-0,351	0,170	- 6,081
Groeivoeten	-0,450 (-2,70)	—	-6,681 (-2,48)	0,023 (1,46)	0,458	1,724	0,064	-0,450	—	- 6,681
Groeivoeten	—	0,336 (2,09)	-5,760 (-1,96)	0,031 (1,82)	0,384	1,604	-0,225	—	0,336	- 5,760

vergelijking op te nemen. De resultaten hiervan zijn in de derde en vierde rij van tabel 4 weergegeven 21). We zien dat de multicollineariteit een aanvaardbare omvang heeft aangenomen. Als neveneffecten treden op: een lagere waarde voor R², hogere t-waarden en (in absolute zin) hogere prijs- en inkomenselasticiteiten 22). Dit laatste kan als volgt worden verklaard. Door de prijs- en inkomensvariabele niet simultaan op te nemen als verklarende variabelen, wordt het effect van ieder van die variabelen, indien separaat opgenomen, versterkt. De prijs trekt als het ware het inkomenseffect naar zich toe, en omgekeerd, een en ander als gevolg van de intercorrelatie tussen beide variabelen. Voor de interpretatie van de schattingsuitkomsten lijkt het daarom verstandig de tweede rij van tabel 4 te beschouwen, ondanks het daar optredende multicollineariteitsprobleem.

Een hierboven eveneens vermelde complicatie betreft de relatief lage waarde voor R². Als excuus moge gelden dat de „goodness of fit” van een groeivoetenspecificatie zelden hoge waarden bereikt. Bovendien wijzen we erop dat hogere waarden van R² wel realiseerbaar zijn, maar dan tevens repercussies hebben voor andere relevante eigenschappen van de schattingsresultaten 23). Zo is een uitbreiding van het aantal verklarende variabelen mogelijk (indien ter zake gegevens beschikbaar zijn), maar dit zal het multicollineariteitsprobleem, zo verwachten we, slechts vergroten. Ook kan men denken aan de bekende „autonome” modellen, waarbij de tijd (T) als enige verklarende variabele voor het elektriciteitsverbruik wordt opgenomen. Deze modellen, waarvan onderstaand twee voorbeelden worden gegeven, kunnen bij het verrichten van voorspellingen wellicht enige betekenis hebben, aan de verklarende waarde — en mede daardoor aan de relevantie voor het beleid — moet echter worden getwijfeld.

Exponentieel:

$$\ln EV_t = 0,081T + 6,122 \quad R^2 = 0,998$$

$$(32,49) \quad (175,55) \quad d = 1,731$$

24)

Op basis van deze uitkomsten luidt de oorspronkelijke (exponentiële) relatie: $EV_t = 455,8 e^{0,081T}$

Logistiek:

$$\ln \left(\frac{6000}{EV_t} - 1 \right) = -0,118 T + 2,815 \quad R^2 = 0,998$$

$$(-21,82) \quad (32,95) \quad d = 1,849$$

De oorspronkelijke (logistische) relatie luidt dan:

$$EV_t = \frac{6000}{1 + 17,31e^{-0,118T}}$$

4. Conclusies

In tabel 5 worden de verkregen resultaten nog eens samengevat. Dit gebeurt door middel van elasticiteiten.

Tabel 5. Elasticiteiten

	Prijs-elasticiteit		Inkomens-elasticiteit		Elasticiteit van het aantal personen per huishouding	
	korte termijn	lange termijn	korte termijn	lange termijn	korte termijn	lange termijn
Cross-sectie b)	n.g. a)	-0,398	n.g.	0,931	n.g.	1,243
Tijdreeks c)	-0,351	n.g.	0,170	n.g.	-6,081	n.g.

a) n.g. = niet geschat, c.q. schatting niet opportuun.
 b) De multiplicatieve modelspecificatie (zie tabel 3).
 c) De bovenste groeivoetspecificatie (zie tabel 4).

Deze resultaten zijn plausibel te noemen in vergelijking met de uitkomsten van buitenlandse studies. Zo geldt voor zowel de prijs- als inkomenselasticiteit dat die op de lange termijn (in absolute zin) groter is dan die op de korte termijn, hoewel genoemd verschil voor de prijselasticiteit tamelijk gering is: vergelijk dit met tabel 1.

Belangrijk is voorts de vraag hoe deze resultaten ten behoeve van het beleid zijn te gebruiken. Bezien we de drie variabelen, waarvan in tabel 5 de effecten op het elektriciteitsverbruik zijn samengevat, dan moeten we concluderen dat uitsluitend de elektriciteitsprijs als instrumenteel kan worden bestempeld. Weliswaar zijn het inkomen en het aantal personen per huishouding voor de overheid eveneens tot op zekere hoogte beïnvloedbaar, zij zijn echter in de eerste plaats doel- of instrumentele variabelen van andere beleidsterreinen dan het energiebeleid. Met de elektriciteitsprijs als enige instrumentele variabele, kunnen nu de volgende aanwijzingen worden gegeven voor het beleid van overheid of elektriciteitsbedrijf: gegeven

21) In verband met het optreden van autocorrelatie (zie ook de vorige voetnoot) zijn hier alleen de schattingsresultaten weergegeven voor de groeivoetenspecificatie.

22) Bij 16 vrijheidsgraden (20 waarnemingen minus vier te schatten parameters) en een significantieniveau van 10% geldt als kritische t-waarde 1,34, bij een significantieniveau van 5% 1,75 (éénzijdig toetsen). Voor 17 vrijheidsgraden (drie te schatten parameters) zijn deze waarden respectievelijk 1,33 en 1,74.

23) Nader onderzoek betreffende de gegevens van de tijdreeksstudie heeft overigens uitgewezen dat men de in tabel 4 weergegeven schattingsresultaten met de grootst mogelijke voorzichtigheid dient te hanteren. Gebleken is namelijk dat de coëfficiëntschattingen een sterke variatie vertonen, indien achtereenvolgens verschillende waarnemingsreeksen worden beschouwd (respectievelijk van 1951 tot en met 1965, van 1952 tot en met 1966, van 1960 tot en met 1974). Zie verder: G. J. van Helden; *De prijsgevoeligheid van het huishoudelijke elektriciteitsverbruik; de resultaten van enkele empirische studies, alsmede enige implicaties voor de economische theorie en het beleid*, Leiden, Stenfert Kroese, par. II. 4.4 (verschijnt binnenkort).

24) $d_1 = 1,18$; $d_u = 1,40$ bij een significantieniveau van 5%, één verklarende variabele en 19 waarnemingen. De schattingen zijn gebaseerd op een voor autocorrelatie uitgeschakelde waarnemingsreeks (methode: Hildreth-Lu). Men verliest hierdoor één waarneming, zodat de kritische t-waarde wordt bepaald bij 17 vrijheidsgraden (19 waarnemingen minus 2 te schatten parameters), gegeven een significantieniveau van 5%; deze waarde bedraagt 1,74.

Industrie in armoede

DR. F. W. C. BLOM

Begin dit jaar kwam de Statistiek van balans en resultatenrekening beurs-n.v.'s 1975 van het Centraal Bureau voor de Statistiek beschikbaar. Deze statistiek bevat een schat van gegevens over de financiële positie van het bedrijfsleven. Dr. F. W. C. Blom, financieel adviseur, zet met behulp van deze gegevens uiteen hoe zwak die positie is. Het artikel is te beschouwen als een vervolg van het artikel „Kapitaalnod in de industrie” van dezelfde auteur in ESB van 4 mei 1977.

Rendabiliteit reëel negatief?

1975 was een bar slecht jaar voor de beursondernemingen buiten de sector van de bank- en verzekeringswereld. Onder de vijf „internationals” werkten Akzo en Hoogovens met verlies; onder „binnenlandse industrie” was 17% verlieslatend (gerekend naar het eigen vermogen van de ondernemingen welke tot die categorie behoren); bij „scheep- en luchtvaart” 25%.

De gemiddelde rendabiliteit van het aandeelhoudersvermogen — in de wandeling atavistisch „eigen vermogen” genoemd — daalde — uiteraard na belastingen — tot:

Internationals (Kon. Petr., Philips, Akzo, Unilever en Hoogovens)	8%
Handel	7%
Binnenlandse industrie	5%
Scheep- en luchtvaart	4%

De rendabiliteitscijfers zijn niet alleen historische dieptepunten, maar ook bijzonder laag in vergelijking met de in 1975 bestaande kapitaalrentevoet — de rentevoet op hypothecaire leningen was toen 10% — en zelfs minder dan het inflatiepercentage dat in dat jaar tegen de 11% liep.

Men denke niet dat het bedrijfsleven voor inflatie wel voldoende compensatie in „herwaarderingswinsten” vond; een misverstand dat bij velen leeft. Integendeel, al deze ondernemingen bij elkaar hadden in 1975, evenals in 1974, aanzienlijke „herwaarderingsverliezen”, grotendeels op hun belangen in het buitenland. Uitsluitend de groep binnenlandse industrie had enige „herwaarderingswinsten”, en als men die bij haar jaarwinsten telt zou haar rendabiliteit op eigen vermogen tot 7% oplopen. Met 10½% inflatie zou dat nog neerkomen op ca. 3% reëel verlies.

Onder deze omstandigheden is het geen wonder dat de aandelen van ondernemingen bij beleggers slechts afbraakkoersen maakten (zie tabel 1), hetgeen impliceert dat deze ondernemingen in het algemeen geen mogelijkheden hadden om nieuwe aandelen te plaatsen.

Tabel 1. Beurskoersen aandelen (eind 1975) in verhouding tot het in die ondernemingen aanwezige aandeelhoudersvermogen („eigen vermogen”)

Internationals	57%
Handel	61%
Industrie	73%
Scheep- en luchtvaart	43%

De balansverhoudingen, die in voorgaande jaren al benauwend zwak waren, verslechterden nog (zie tabel 2).

een bepaalde doelvariabele — b.v. matiging van de groei van het elektriciteitsverbruik — en gegeven de (geschatte) waarden van het inkomen en het aantal personen per huishouding in één of meer toekomstige jaren, kunnen de verbruikseffecten van enkele alternatieve niveaus van de elektriciteitsprijs worden bepaald aan de hand van de numeriek gespecificeerde vergelijkingen die aan tabel 5 ten grondslag liggen (zie ook tabel 3 en 4).

Aangezien de betrokken vergelijkingen een niet onbelangrijk deel van de variaties in het elektriciteitsverbruik onverklaard laten, zijn de berekende verbruikseffecten onderhevig aan grote „onzekerheidsmarges”. Additioneel onderzoek, niet alleen econometrisch, maar ook via enquêteringen, is vereist om enerzijds de omvang van deze onzekerheidsmarges te reduceren en anderzijds de verbruikseffecten vast te stellen van andere instrumentele variabelen dan de elektriciteitsprijs (b.v. van voorlichtingsactiviteiten).

Slot

Ter afsluiting nog enkele kanttekeningen.

• In de eerste plaats is het nodig een gegevensbestand op te bouwen dat uitgebreider en meer verfijnd is dan datgene wat ons bij de uitvoering van de onderhavige studie ten dienste heeft gestaan 25).

• In de tweede plaats valt op te merken dat economische studies veelal een zodanige simplificatie van de af te beelden werkelijkheid vereisen dat bepaalde facetten van (beleids)variabelen als het ware onder tafel verdwijnen. Met een voorbeeld is dit te verduidelijken. De variabele „electriciteitsprijs” wordt niet volledig beschreven met een marginale prijs of typical bill, zoals in het voorgaande

25) Zie voor een verdere uitwerking G. J. van Helden (1977), op.cit., par. 6.

Tabel 2. Balansgegevens Nederlandse beurs-nv's 1975 (zonder „diversen" en financiële ondernemingen)

Aantal	Internationals	Handel	Binnenlandse industrie	Scheep- en luchtvaart
	5	40	102	9
Balanstotaal in f. mln. gld.	102.435	6.414	30.939	8.674
		In % van balanstotaal		
Vastleggingen op lange termijn	44	29	34	73
Vlottende activa	56	71	34	27
	100	100	100	100
Aandeelhoudersvermogen ..	38	29	27	38
Vreemd lang vermogen	29	19	21	38
	100	100	100	100
Lang vermogen	67	48	48	76
Vlottende schulden	33	52	52	24
	100	100	100	100
Netto-werkkapitaal	25	20	14	3
Current ratio	1,8	1,4	1,3	1,1

Groot tekort aan eigen vermogen binnenlandse industrie

Het grootste zorgenkind is het tekort aan aandeelhoudersvermogen in de groep binnenlandse industrie. Zulke ondernemingen hebben gemiddeld omstreeks 40% risicodragend eigen vermogen nodig om daarnaast voldoende leningen op lange termijn te kunnen verkrijgen, ten einde voor de rest met normaal gebruik van vlottende schulden voor de financiering zorg te kunnen dragen. Bij deze grove benadering schoot in 1975 het bij „binnenlandse industrie" aanwezige aandeelhoudersvermogen ad f. 8,2 mrd. omstreeks f. 4 mrd. tekort!

Ten gevolge van het tekort aan eigen vermogen kan het grootste deel van onze binnenlandse industrie ook niet voldoende leningen op lange termijn verkrijgen om in haar behoefte aan langdurig kapitaal voor investeringen, deelnemingen en werkkapitaal te kunnen voorzien. Vandaar dat zij noodgedwongen sterk is teruggefallen op het laatste lapmiddel: zwaar gebruik van vlottende schulden, vooral ook bankkrediet op korte termijn. Het ging steeds meer de Japanse kant uit, waarbij de industrie bij gratie van kort bankkrediet haar leven kan rekken.

De mate waarin het bedrijfsleven met schulden is belast, kan men met behulp van drie maatstaven aflezen. De eerste is: de balansverhoudingen welke in voorgaand staatje werden getoond. De tweede is de mate waarin de rentelasten zijn gedekt door de inkomsten:

winst voor aftrek rentelasten en belasting
rentelasten

Tabel 3 toont de achteruitgang van de dekking in de afgelopen jaren.

Tabel 3. Winst voor aftrek rentelasten en belasting ten opzichte van de rentelasten

	1973	1974	1975
Internationals		10,8	6,3
Handel		2,5	2,2
Binnenlandse industrie	4,4	3,3	2,3
Scheep- en luchtvaart		3,1	2,1

Dat de dekking is achteruitgegaan, komt vooral doordat de winst voor aftrek van rentelasten en belastingen in absolute bedragen sterk is ingekrompen, terwijl de toename van de rentelasten de dekkingsverhouding bij de internationals en bij de binnenlandse industrie ook nog verzwakte.

De beschreven dekkingsverhouding is vooral belangrijk voor de mogelijkheid om leningen op lange termijn te kunnen verkrijgen. Zolang zij 4 à 5 bedraagt zijn geldgevers meestal niet benauwd, maar als zij beneden 2,5 zakt, zal van een grote terughoudendheid sprake zijn.

De derde maatstaf is de netto-schuld: de overmaat aan schulden boven bezittingen aan vorderingen en geldmiddelen. M.a.w. de schulden waarmee bezittingen aan goederen en deelnemingen zijn gefinancierd. Tabel 4 toont de netto-schuld in 1975.

Tabel 4. Netto-schuld in 1975 (in mln. gld.)

	Bruto-schuld a)	Vorderingen & geld	Netto-schuld a)	Netto-winst	Nettoschuld/nettowinst
Internationals	f. 60.187	f. 34.392	f. 25.715	f. 3.161	8
Handel	f. 4.478	f. 2.380	f. 1.998	f. 125	16
Binnenlandse industrie	f. 22.441	f. 9.023	f. 13.418	f. 412	33
Scheep- en luchtvaart	f. 5.355	f. 2.257	f. 3.098	f. 123	25

a) Onder de schulden zijn ook de voorzieningen opgenomen. Voor een deel zijn dat misschien geen echte onvoorwaardelijke schulden. De voorzieningen bedroegen: Internationals f. 11.391 mln., Handel f. 380 mln., Binnenlandse industrie f. 2.408 mln., Scheep- en luchtvaart f. 864 mln. Zelfs al zou men b.v. de helft van de voorzieningen niet als schuld aanmerken, dan zouden de uitkomsten van de opstelling nog zorgwekkend zijn.

Met betrekking tot de maatstaf „netto-schuld" is de gedachtengang:

- Voor zover schulden tegenover vorderingen en geldmiddelen staan, zijn zij in elk geval gezond en normaal. Tot die omvang kan een bedrijf altijd wel kredieten verkrijgen.

- Schulden daarboven — de „netto-schuld" — betreft geld dat in goederen, immateriële activa en deelnemingen is vastgelegd. Daarin liggen verliesrisico's. Bij continuïteit van het bedrijf moeten die bezittingen doorlopend worden vervangen. Dan blijft er uit verkopen tegen kostprijs geen geld over om netto-schuld af te lossen. Als de vooruitzichten gunstig zijn, zal de onderneming waarschijnlijk wel nieuwe

is gebeurd. Minstens even relevant is de prijsstructuur of het geven van voorlichting over prijsveranderingen. Microstudies, vaak gebaseerd op enquête-observaties, zijn dan vereist om de (te) eenvoudige afbeelding van de economische studie te completeren 26).

- In de derde plaats wordt bij econometrische studies impliciet verondersteld dat de gekozen modelstructuur geldig is voor alle elementen van de steekproef. Vooral bij een tijdreeksstudie, die zich in ons geval over 20 jaren uitstrekt, is deze aanname twijfelachtig. Wellicht is dit één van de verklaringen voor de relatief grote afwijking tussen de korte-termijnprijselasticiteit, zoals in deze studie vastgesteld en die welke naar voren kwam uit een recentelijk uitgevoerd enquête-onderzoek 27).

- Ten slotte wijzen we erop dat het zinvol is het onderscheid tussen lange en korte termijn bij de modelspecificatie door te trekken naar categorieën van beleidsbeslissin-

gen. In verband met het nemen van investeringsbeslissingen door een elektriciteitsbedrijf zijn lange-termijneffecten primair relevant. Hetzelfde geldt voor het door de overheid te voeren energiebeleid dat zich over tientallen jaren dient uit te strekken. Voor beslissingen ter zake van de exploitatie — gegeven dat de productiecapaciteit vastligt — dient een elektriciteitsbedrijf zich te laten leiden door zowel effecten op de korte als de lange termijn.

Jan van Helden
Henk van Broekhuizen

26) Vgl. G. J. van Helden, I.E.Ö.-memorandum nr. 29, 1977, op.cit., par. III.5 en III.6; zie ook *ESB*, 7 december 1977.

27) *Ibid.*, blz. 104 e.v. De voor de korte-termijnprijselasticiteit bepaalde waarde bedroeg ca. —0,150.

leningen kunnen verkrijgen om op de oude af te lossen. Dan blijft de netto-schuld in omvang in stand. Maar als de vooruitzichten ongunstig zijn, zal de onderneming, wellicht geen nieuwe vervangende leningen kunnen opnemen. Dan zal zij dus netto-aflossing op haar netto-schuld moeten betalen. Voor zover zij winst maakt kan deze als financieringsbron daarvoor worden gebruikt.

- Op zich zelf is netto-schuld tot op zekere hoogte goed, omdat leenvermogen — rekening houdend met belastingaspecten — slechts ca. 40% kost van aandeelhoudersvermogen, gegeven de rendementseis van beleggers over aandeelhoudersvermogen.

- Een in verhouding tot de winstcapaciteit excessieve netto-schuld is op zich zelf zorgelijk en een bewijs van een tekort aan eigen vermogen voor de financiering van het bedrijf.

M.i. is een netto-schuld gelijk aan $10 \times$ de (toekomstige) netto-winst voor industriële ondernemingen al marginaal. Voorbeelden en redeneringen maken aannemelijk dat industrieën waarbij zich die verhouding voordoet, in een toestand verkeren van zwakke balansverhoudingen in combinatie met onvoldoende rendabiliteit, waardoor verstrekkers van leningen op lange termijn de onderneming gaan schuwen.

Dat — op de internationals na — de netto-schulden zo excessief waren tegenover de actuele jaarwinst, komt hoofdzakelijk door het sterk inzakken van de winst. In het voorafgaande jaar 1974 waren de verhoudingen nog: internationals $4 \times$, handel $11 \times$, binnenlandse industrie $18 \times$, scheep- en luchtvaart $10 \times$. Het is daarom zeer wel te begrijpen dat vele ondernemingen in 1974/1975 hun externe financiering (= schulden) levensgevaarlijk vonden. Het CBS geeft dan ook als een voorzichtig commentaar:

„Bij een afnemende rentabiliteit is het niet verwonderlijk, dat getracht wordt de interne financiering uit te breiden. Dit ter voorkoming van mogelijke desastreuze gevolgen voor de continuïteit van de onderneming, indien de rentabiliteit van het totaal geïnvesteerd vermogen zou dalen onder het niveau van de te betalen rente

Buitensporige schuld van binnenlandse industrie

Tabel 5 laat heel duidelijk zien, dat „binnenlandse industrie” een slechte uitschieter onder de verschillende groepen is.

Gezien het riskante karakter van haar activa en haar moeilijk wendbare bedrijfstypen hadden de verhoudingen in elk

geval veiliger moeten liggen dan bij handel — een bedrijfstak die in financieringsmentaliteit allerm minst conservatief is.

Tabel 5. Netto-schuld van binnenlandse industrie 1975 (mln. gld.)

	Non-monetaire activa	Gefinancierd met	
		eigen vermogen en minderheidsbelangen derden	netto-schuld*
Internationals	f. 68.043 (100%)	f. 42.328 (62%)	f. 25.715 (38%)
Handel	f. 3.934 (100%)	f. 1.936 (49%)	f. 1.998 (51%)
Binnenlandse industrie	f. 21.916 (100%)	f. 8.498 (39%)	f. 13.418 (61%)
Scheep- en luchtvaart	f. 6.417 (100%)	f. 3.319 (52%)	f. 2.098 (48%)

Zouden wij b.v. voor binnenlandse industrie 55% eigen vermogen + minderheidsbelangen van derden en 45% netto-schuld een aanvaardbaar gezonde verhouding vinden, dan zou dat een eigen-vermogenversterking van f. 3,5 mrd. vereisen. Deze benadering komt dus op ongeveer hetzelfde kapitaaltekort, dat eerder op grond van een andere benadering op f. 4 mrd. was geschat. Daarnaast is bij enkele internationals, bij de besloten ondernemingen en bij andere bedrijfstakken ook kapitaaltekort aanwezig. Het totale tekort aan eigen vermogen, waarmee ons bedrijfsleven in 1975 te maken had en dat het verhinderde uit te breiden, zal vermoedelijk in de orde van f. 6 mrd. hebben gelegen.

De nieuwe balansstatistiek

De nieuwe balansstatistiek is sterk verbeterd, beter gespecificeerd, en met meer bewerkingen van gegevens, analyses en commentaar. Te veel om hier te beschrijven. Interessant is b.v. de aparte onderverdeling van industrie naar jaarrekening op basis van historische kosten ($\frac{2}{3}$ van het totale eigen vermogen in industrie), op basis van vervangingswaarde ($\frac{1}{6}$) en op basis van diverse waarderingssystemen ($\frac{1}{6}$). De balansstatistiek omvat een schat van materiaal voorzien van intelligent commentaar en zal veel nieuwe inzichten brengen. Het is slechts jammer dat zij zo vertraagd uitkomt. Anders had zij de regering reeds eerder het bewijs geleverd, dat de zwakke financiële positie van ons bedrijfsleven het knelpunt is voor herstel van de werkgelegenheid. Loonbeleid alleen zal absoluut onvoldoende zijn om de stagnatie van de bedrijvigheid te doorbreken, want bedrijvigheid moet ook worden gefinancierd.

F. W. C. Blom

Vacatures

ESB van 19 april

Econoom met belangstelling voor research voor de afdeling Economisch Onderzoek van de ABN Bank 401

Wetenschappelijk (hoofd)medewerker kosten- en winstbepaling bij het Instituut voor Bedrijfskunde Nijenrode te Breukelen 402

Ervaren ontwikkelingseconoom voor de afdeling Balanced International Growth van het Nederlands Economisch Instituut te Rotterdam 402

Business analyst voor de afdeling Research van McKinsey & Company 403

Ervaren economisch onderzoeker voor het openbaar Lichaam Rijnmond te Rotterdam 404

Wetenschappelijk bibliotheek medewerk(st)er bij het Lichaam Rijnmond te Rotterdam II

Wetenschappelijk bibliotheek medewerk(st)er bij het Interuniversitair Instituut Bedrijfskunde te Delft III

Bedrijfseconoom als afdelingshoofd van de afdeling Bedrijfsinformatie en Analyse bij het Gemeentelijk Havenbedrijf te Rotterdam IV

ESB van 26 april

Academici (economen en juristen) (mnl./vrl.) voor de functie van adjunct-inspecteur van financiën voor het Ministerie van Financiën 436

Hoofdbureau stedelijk openbaar vervoer (mnl./vrl.) voor het Ministerie van Verkeer en Waterstaat t.b.v. het Directoraat-Generaal van het Verkeer, afdeling Financiële Zaken 436

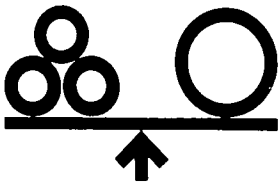
Medewerker (mnl./vrl.) voor het Ministerie van Economische Zaken t.b.v. het Directoraat-Generaal voor Prijzen, Ordening en Regionaal Beleid, directie Consumentenbeleid 436

Marketing- en organisatie adviseur voor adviesbureau Bosboom en Hegener te Amsterdam II

Wetenschappelijk medewerker (mnl./vrl.) voor het Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening t.b.v. de Rijksplanologische Dienst, Bureau Openbare Financiën III

Medewerker openbare gasvoorziening binnen de Commerciële Sector van de NV Nederlandse Gasunie te Groningen III

Econometrist voor de vakgroep Economie van adviesbureau Berenschot te Utrecht IV

Discontoverlaging en monetair beleid

DRS. J. C. PRANGER*

Wijzigingen in de basistarieven van De Nederlandsche Bank — in de wandeling veelal enkelvoudig als discontowijziging aangeduid — worden slechts met een beperkte frequentie toegepast. Als gevolg van het zuinige gebruik van dit monetaire instrument behoort het nog immer tot de categorie voropagina-nieuws. Voor het publiek vormt een discontowijziging vooral een indicatie van bewegingen op het rentefront. De compacte toelichtingen die De Nederlandsche Bank (DNB) pleegt te geven maken daarbij duidelijk of de discontowijziging is bedoeld als aanpassing aan de renteontwikkelingen op de markt dan wel door andere motieven is ingegeven. Bij de verlaging van de basistarieven van DNB ingaande 17 april j.l. luidde de toelichting: „Tegen de achtergrond van de teruggang in het inflatietempo heeft De Nederlandsche Bank ter ondersteuning van de daarbij passende daling van het binnenlandse rentepeil, besloten haar tarieven over de gehele linie met ½% te verlagen. Zij heeft daarbij in aanmerking genomen dat de omstandigheden op de geld- en valutamarkt zich niet tegen deze verlaging verzetten”. De verwijzing naar het inflatietempo in relatie tot het rentepeil is een in de toelichting nog niet eerder genoemd element. Onderstaand zal beknopt worden ingegaan op de vraag op welke wijze deze discontoverlaging past in het geheel van het monetaire beleid.

Rentebeleid

De instrumenten die DNB kan inzetten om de rente te beïnvloeden grijpen primair op de geldmarkt in. De geldmarktrente kan door DNB langs twee wegen worden beïnvloed: via maatregelen gericht op de geldmarktruimte en via het stellen van tarieven. Bij de tariefstelling van DNB moet naast de discontotarieven worden gedacht aan de tarieven waartegen bijvoorbeeld speciale beleningen en valuta-swaps worden afgesloten, alsmede aan de kosten van het beroep door de banken op DNB bij het effectief worden van de beroepsregeling. Wijziging van de basistarieven, wisseldisconto, voorschotrente, promessedisconto, vindt hooguit enkele malen per jaar plaats. Hierdoor is het „announcement”-effect in stand gebleven: een discontowijziging confronteert belanghebbenden met een uitspraak van DNB. Een discontowijziging die, zoals de onderhavige, niet slechts een aanpassing aan de markt inhoudt, doch rentebeïnvloedend beoogt te werken, kan louter door het feit van haar aankondiging niet slechts de geldmarktrente doch ook de kapitaalmarktrente beïnvloeden. Nu is be-

invloeding van de rente-ontwikkeling geen hoofddoel van het monetaire beleid. Het valutamanagement en de begeleiding van de liquiditeitscreatie staan hoger genoteerd op het prioriteitenlijstje van DNB.

Liquiditeitscreatie

Het monetaire beleid is erop gericht de liquiditeitsituatie te beheersen ten einde nu en in de toekomst stimulering van de inflatie vanuit de monetaire sfeer zoveel mogelijk te vermijden. Voor de omvangrijke financieringstekorten van de overheid houdt dit in dat zoveel mogelijk naar monetair neutrale financiering moet worden gestreefd. (Dit houdt ook in dat geen kapitaalimport mag worden uitgelokt). De voor de banken geldende restrictieregeling behelst een maximaal groeipercentage voor dat deel van de kredietverlening dat niet op monetair neutrale wijze wordt gefinancierd. In de praktijk houdt dit in dat de banken aan een belangrijk deel van de kredietvraag slechts tegemoet kunnen komen, indien zij die met langlopende middelen financieren. De liquiditeitscreatie van overheid en

bankwezen wordt aldus door de monetaire autoriteiten met behulp van voorgeschreven gedragsregels in de goede richting gestuurd.

Om de liquiditeitscreatie vanuit het buitenland af te remmen kon de rentedaling in Nederland echter wel een steuntje in de rug gebruiken. Tussen december 1976 en maart 1978 daalde het inflatietempo in Nederland van 8,3% tot 4,6%. De lange rente daalde, gemeten aan het effectief rendement op langlopende staatsleningen, in deze periode echter slechts van 8,1% tot 7,2%. In het valutair nauw met Nederland verbonden Duitsland daalde in deze periode de rente juist sterker dan de inflatie. De inflatie nam daar af van 3,9% tot 3,1% terwijl de (middel)lange rente daalde van ca. 7,3% tot ca. 5,4% (gemeten aan het effectieve rendement op staatsleningen met een 7%-coupon).

Naast het verschil in rendement tussen beleggingsmogelijkheden in twee landen is ook de schatting van het verschil in toekomstige valuta-koersontwikkeling van belang. Deze laatste factor pleegt — subjectief als zij is — nogal te wisselen. Recentelijk was deze schatting van het valutarisico door buitenlandse beleggers echter zodanig dat de hogere Nederlandse rente kapitaalimport bijvoorbeeld via inschrijving op obligatie-emissies in de hand werkte. Nu is het beleid juist gericht op het stimuleren van kapitaalexport ten einde de totale liquiditeitscreatie vanuit het buitenland door middel van lopende rekening en kapitaalrekening te zamen beperkt te houden. Het verlagen van het disconto kan, gezien de verwijzing naar het gedaalde inflatietempo in de toelichting, dan ook worden gezien als gericht op een lagere *kapitaalmarkt*-rente. Een lagere rente zal immers kapitaalimport minder aantrekkelijk maken.

* De auteur is plaatsvervangend hoofd van het Economisch Bureau van de Amro Bank.

Mythen omtrent het voordeel van de eigen woning

C. P. A. BAKKER*

Vooraf in de laatste maanden zijn op vele plaatsen de voordelen van de eigen woning breed uitgemeten. Daarbij kwamen het meest naar voren:

- a. het lage huurwaardeforfait voor de inkomstenbelasting;
- b. de rente-aftrek van hypothecaire geldleningen;
- c. de spectaculaire stijging van de prijzen van leeg te aanvaarden huizen in de laatste drie jaar.

Wie de aangevoerde feiten oppervlakkig bekijkt, zou met een variant op de titel van een bekend boekje over het betalen van belastingen, *Betalen is voor de dommen*, haast kunnen zeggen: „huren is voor de dommen”. Degene die de feiten nuchter bekijkt, zal in vele gevallen tot de ontdekking komen, dat de werkelijkheid er wel wat anders uitziet. De bestaande toestand is het resultaat van een historische ontwikkeling van vele jaren, die vele schrijvers kennelijk onvoldoende bekend is. Het lijkt mij daarom nuttig eerst hierbij even stil te staan.

De geschiedenis van de volkshuisvesting

Vóór de oorlog 1940-1945 maakte het in financieel opzicht in de meeste gevallen weinig uit of men een huis kocht dan wel een huis huurde. Een zekere leegstand, zowel in oude als nieuwe

woningen, bracht mede, dat een verhuurd huis soms nog wat meer waard was dan een leeg te aanvaarden huis. De normale huur van een nieuwe woning van f. 5.000 à f. 6.000 was ongeveer 6%. Een hypotheek van 60 à 70% van de taxatiewaarde (in publieke veiling) kon men krijgen tegen een rentevoet, die aan het eind van de jaren dertig rond de 4% schommelde. De zakelijke lasten, onderhoud en verzekering vroegen ongeveer 2% van de waarde van de woning, zodat ook op het eigen geld ongeveer 4% werd gemaakt.

In de oorlog en ook nog enkele jaren daarna werden de huren bevroren op het vooroorlogs peil. Toen in 1945 bleek, dat de gulden nog maar een waarde had van 30 à 35 cent tén opzichte van die van 1939, heeft men zowel voor huurwoningen als eigen woningen een subsidiesysteem ingevoerd, waarbij de woonlasten werden gebracht op 130% van die van vooroorlogse woningen om daarmee zowel het grotere gerief als de voorrang tot uitdrukking te brengen.

Aanvankelijk verkeerde men in de mening, dat door rationeel bouwen de huren niet tot 300% van het vooroorlogs peil zouden behoeven te stijgen, doch slechts tot circa 180% daarvan. Het verschil tussen de werkelijke kosten en de genoemde 130% aan baten maakte dat men al na enkele jaren tot de ontdekking kwam, dat de dekking van het

verschil uit subsidies tot ondraaglijke lasten zou voeren. Om de subsidies te kunnen betalen moest de belastingdruk worden verhoogd, terwijl de huren slechts in een traag tempo werden aangepast aan het continu stijgende prijspeil van nieuwe woningen en van het onderhoud. Van deze toestand profiteerden zowel huurders als eigenaren-bewoners. De subsidies voor nieuwe woningen werden geleidelijk verminderd, het meest in de sector koopwoningen en wel in die mate, dat op een gegeven moment de vrije sector een kans kreeg, omdat het eerder aan bod komen meer waard was dan het wachten op een kleine subsidie. In de huursector bleven voor de woningwetsector de subsidies weliswaar relatief hoog, doch de uitkomst was zodanig, dat er toch steeds grotere huurverschillen ontstonden tussen de nieuwste woningen en gelijksoortige woningen die enkele jaren ouder waren. Voor ruimere huurwoningen werd de subsidie relatief lager met als gevolg ook relatief hogere huren dan bij vergelijkbare woningwetwoningen.

De ontwikkelingen van de laatste tien jaar zijn wat meer bekend. Er werd noodgedwongen een begin gemaakt met een huurharmonisatie, waarvan nog slechts een klein deel is verwezenlijkt.

* De auteur is registeraccountant en belastingkundige te Zeist.

Het valutaire aspect

Blijkens de toelichting van DNB verzetten de omstandigheden op de geld- en valutamarkt zich niet tegen de discontoverlaging. Met betrekking tot de positie van de gulden in de slang is vooral de verhouding t.o.v. de DM interessant. De DM noteert reeds weken tussen spilkoers en bovenste interventiepunten. De renteverlaging kan wat dit aspect betreft als vroegtijdig worden aangemerkt. Uit de omschrijving in de toelichting blijkt dan ook dat de valutaire positie niet als doel, doch slechts als randvoorwaarde is gehanteerd. Het

gaat hierbij dan om de valutaire positie in technische zin, namelijk binnen de slang. Ziet men naar de effectievekoersbeweging van de gulden dan is het beeld overigens niet veel anders. De effectieve appreciatie is weliswaar een belangrijke factor achter de vermindering van de inflatie waaraan de lange rente zich nu — met steun van DNB — lijkt aan te passen. Desondanks is — zoals uit het *Centraal Economisch Plan 1978* blijkt — de appreciatie van de gulden per saldo niet bevorderlijk voor de Nederlandse exportpositie. Ook tegen deze achtergrond bezien past een renteverlagend beleid goed in het beeld.

Conclusie

Het monetaire beleid kent een groot aantal doelstellingen die onder omstandigheden kunnen conflicteren. In zo'n situatie is „timing” van maatregelen van groot belang. Voor de discontoverlaging van 17 april j.l. was het tijdstip goed gekozen. Zodoende was het mogelijk via een renteverlaging het beleid gericht op beheersing van de liquiditeitscreatie te ondersteunen zonder dat de positie van de gulden deze stap in de weg stond.

J. C. Pranger

Naast de objectsubsidies deden de individuele huursubsidies hun intrede. In de koopsector werden de stichtingskostengrenzen, beneden welke men voor premie in aanmerking kwam, steeds wat aan de krappe kant aangepast, terwijl door een aflopend schema ter aanpassing aan de situatie zonder premie (de ongesubsidieerde sector) langzamerhand steeds minder woningen met volle premie konden worden gebouwd, waartegenover meer woningen met verminderde premie.

Als resultaat van deze ontwikkeling geldt al gedurende vele jaren, dat de koper van een huis voor eigen bewoning een relatief grotere financiële last moet dragen dan de huurder van een vergelijkbare woning. In de praktijk heb ik dan ook bij wijze van vuistregel aan kandidaat-kopers voorgehouden, dat zij er rekening mee moesten houden, dat zij de eerste tien jaar duurder uit zouden zijn dan bij het huren van een vergelijkbare woning; dat zij daarna — met rente — vijftien jaar nodig zouden hebben om het verschil in te halen en dat zij dus pas na 25 jaar in een situatie zouden geraken, waarin het eigen huis voordeel zou opleveren ten opzichte van huren. Desondanks werd er gekocht en wel in de meeste gevallen omdat de vergelijkbare huurwoning niet beschikbaar was.

Het huurwaardeforfait voor de inkomstenbelasting

De regeling welke reeds onder de werking van de Wet op de inkomstenbelasting 1914 bestond, werd overgenomen door het Besluit op de inkomstenbelasting 1941, dat een bepaling bevatte luidende (art. 30 lid 1):

„Als opbrengst van goederen worden beschouwd de voordelen welke, anders dan door eigen onderneming of door arbeid, uit gebouwen, gronden en roerende stoffelijke zaken worden getrokken, zooals:
1° huur- en pachtsommen

2° de huurwaarde van gebouwen, gedeelten van gebouwen of gronden bij eigen gebruik voor woning of tot huishoudelijke doeleinden”.

Onder huurwaarde werd verstaan het bedrag, dat men zou kunnen bedingen bij verhuur. Toen voor na de oorlog gebouwde woningen een wat hoger huurpeil werd vastgesteld, werd bepaald dat voor de heffing van de personele belasting mocht worden uitgegaan van een vergelijking met oude woningen, zodat de bewoners van nieuwe woningen buiten de extra verhoogde huur geen extra personele belasting behoeften te betalen. Voor de eigenaren van woningen die tot eigen gebruik bestemd waren, gold dat bij *oude* woningen voor de bepaling van de huurwaarde van vergelijkbare woningen mocht worden uitgegaan, doch dat bij *nieuwe* woningen voor de heffing van de inkomstenbelasting moest

worden uitgegaan van het huurpeil, dat ook voor nieuwe huurwoningen gold.

Materieel dezelfde regeling werd overgenomen in de Wet op de inkomstenbelasting 1964, zodat nog steeds de eigenaar-bewoner bleef verkeren in de positie als had hij de woning van een ander gehuurd: de economische huurwaarde werd bij zijn inkomen geteld, terwijl hij daarvan de kosten van verwerving mocht aftrekken (rente, onderhoud, zakelijke belastingen en verzekeringen, alsmede een afschrijving van 15% van de huurwaarde). Die regeling gaf in de praktijk aanleiding tot moeilijkheden. Enerzijds zat dat in de vaststelling van de huurwaarde, omdat vergelijkbare huurwoningen dikwijls ontbraken, en anderzijds in het bijzonder in de vraag wat als onderhoud moest worden aangemerkt, omdat de grens tussen onderhoud en verbetering dikwijls moeilijk was te bepalen. Dit probleem werd met ingang van 1 januari 1971 opgelost door de instelling van een netto-huurwaardeforfait, waarvan de grondslag was verkregen uit onderzoek van de voorafgaande toestand. De wijziging was in beginsel budgettair neutraal. De neutraliteit gold echter niet voor de individuele eigenaar-bewoner; immers, een gemiddelde norm voor onderhoud was in het nadeel van degenen die meer dan een gemiddeld onderhoudsbedrag mochten verwachten en in het voordeel van degenen die minder dan normaal onderhoud te verwachten hadden. Anders gezegd: de nieuwe regeling vormde een attractie bij de aankoop van een nieuwe woning. Men moet echter niet vergeten, dat daartegenover stond, dat nieuwe woningen in vergelijking tot oudere woningen ook steeds duurder werden. Een deel van de prijsstijging kan worden verklaard uit de toepassing van duurdere constructies, die minder onderhoud vragen, zoals b.v. aluminiumramen.

Met ingang van 1 januari 1974 wilde de regering het forfait verdubbelen, hetgeen heftige tegenstand in de Tweede Kamer ontmoette. Het bleef bij een verhoging van 30%, terwijl de goedkoopste woningklassen van verhoging werden vrijgesteld.

Is het bestaande huurwaardeforfait te laag?

Het antwoord op deze vraag kan men niet los zien van het antwoord op de vraag of de huidige huren in het algemeen te laag zijn. Er is met betrekking tot de huren geleidelijk een toestand ontstaan, waarin het geen zeldzaamheid is, dat de één voor gelijkwaardige woonruimte het dubbele moet betalen van dat wat een ander betaalt. De ontwerpen van wet met betrekking tot een nieuwe huurwetgeving zijn ontoereikend om dergelijke verschillen uit de wereld te

helpen. Het huurwaardeforfait zoals dat thans bestaat, komt vrijwel overeen met het gemiddelde op de markt van verhuurde woningen. De afwijkingen voor de eigen woning zijn echter kleiner dan bij de huurwoningen, omdat het huurwaardeforfait is gebonden aan de waarde van de woning in bewoonde toestand.

In de praktijk van de laatste jaren is het huurwaardeforfait onder invloed van de prijsstijging van woningen in het algemeen flink gestegen, omdat men tot nu toe heeft aangenomen, dat de waarde in bewoonde toestand op dezelfde voet meestijgt als de waarde in leeg te aanvaarden toestand. Als men uitgaat van de gedachte, dat de eigenaar-bewoner moet worden beschouwd als een huurder, dan betekent dit een relatieve achteruitgang van zijn positie, omdat de huren veel minder zijn gestegen dan de waarde van leeg te aanvaarden woningen. Tegen deze achtergrond kan men dan ook niet volhouden, dat het bestaande huurwaardeforfait te laag is.

Het rapport „Profijt van de overheid”

In dit op 7 december 1977 gepubliceerde rapport van het Sociaal en Cultureel Planbureau wordt een totaal afwijkend beeld gegeven. Daarin is kennelijk zonder enig onderzoek het extreme standpunt gevolgd van de heren Halberstadt en De Kam, die van mening zijn, dat het forfait niet 1,3% doch 6,5% moet zijn van de waarde in bewoonde toestand. De betekenis van deze opvatting laat zich het best demonstreren aan de hand van een cijfervoorbeeld. Daarbij ga ik uit van een „modale” woning. Deze woning kan men zien als een tien jaar geleden gebouwde premiewoning, gelegen in de randstad of in het midden van het land.

	Toestand op 1 januari 1975	Toestand op 1 januari 1978
Waarde leeg te aanvaarden	f. 100.000	f. 200.000
Wettelijk toegelaten huurprijs per jaar	f. 2.400	f. 2.800
Zakelijke lasten, onderhoud en verzekering	f. 1.200	f. 1.500
Overschot excl. afschrijving	f. 1.200	f. 1.300
Afschrijving 15% van huur	f. 360	f. 420
Belastbaar inkomen	f. 840	f. 880

Indien, zoals gebruikelijk, de waarde in bewoonde toestand voor de eigenaar-bewoner wordt gesteld op 60% van de waarde leeg te aanvaarden, dan is de waarde voor de toepassing van het huurwaardeforfait resp.

	f. 60.000	f. 120.000
Het forfait is dan (1,3%) . . .	f. 780	f. 1.560
In het SCP-rapport (6,5%) . . .	f. 3.900	f. 7.800

Indien men de positie van de eigenaar-verhuurder vergelijkt met die van de eigenaar-bewoner, dan ziet men dat het bij te tellen inkomen van de laatste vrij aardig klopt met de situatie bij verhuur in 1975 en dat de situatie voor 1978 reeds aanzienlijk uitgaat boven die bij verhuur. Men kan deze zaak ook langs een andere weg benaderen en wel door te becijferen hoe hoog de huur zou moeten zijn als de opbrengst netto gelijk zou moeten zijn aan het bedrag dat het SCP heeft berekend.

Toegerekende netto opbrengst	f. 3.900	f. 7.800
Bij te tellen: het bedrag van de zakelijke lasten	f. 1.200	f. 1.500
en de afschrijving: stel 1% van de leegwaarde	f. 1.000	f. 2.000
<i>Theoretische huur</i>	f. 6.100	f. 11.300
tegenover <i>werkelijke huur</i>	f. 2.400	f. 2.800

Dit betekent, dat de werkelijke huur in 1975 2,5 maal zo hoog had moeten zijn en in 1978 zelfs 4 maal zo hoog om gelijk te komen met het toegerekende voordeel aan de eigenaar-bewoner. Indien men nu weet, dat in de berekeningen van het SCP het huurwaardevoordeel (het verschil tussen 6,5% en 1,3%-forfait) het grootste deel uitmaakt van het voordeel van de burgers op het terrein van de volkshuisvesting, dan is het duidelijk dat er eerder sprake was van politiek stuntwerk dan van wetenschappelijk onderzoek. Dit geldt te meer, omdat men het voordeel van de huurders met te lage huren buiten beschouwing heeft gelaten.

De rente-aftrek voor hypothecaire leningen

Het kan niet worden ontkend, dat ook de mogelijkheid om betaalde rente in mindering te brengen van het belastbare inkomen als kosten van verwerving van de inkomsten uit eigen woning, een belangrijk punt is, dat de keuze tussen huren en kopen — indien die keuzemogelijkheid bestaat — ten voordele van de koop doet uitvallen. Immers, tegenover deze gunstige fiscale behandeling staat het genieten van onbelastbare vermogensaanwas van de woning. Die vermogensaanwas is in hoofdzaak een nominale als weerspiegeling van de geldontwaarding, doch daarnaast ook een reële. Van 1950 tot 1968 was de reële aanwas ongeveer 1% per jaar, doch daarna — met als maatstaf het globale indexcijfer van de bouwkosten van woningen — tot 1977 gemiddeld 3% per jaar. Voor zover de financiering van de

koopsom plaatsvond met geleend geld, hebben de eigenaren van de woningen echter wel een deel van die aanwas moeten afstaan aan de geldgevers. Tot 1956 schommelde de hypotheekrente om de 4%, van 1957 tot 1964 rond de 5%. Van 1965 tot 1969 steeg de rente tot ongeveer 7½%. Daarna kwam de rentevoet boven 8% om een top van circa 11% te bereiken in 1974, gepaard gaande met een daling van het bedrag van de nieuwe hypotheekten ten opzichte van 1973, waarna een daling intrad tot 9½% in de jaren 1975 en 1976 en tot 9% in 1977 met een neiging tot enige verdere daling in 1978. Dit zijn de rentevoeten voor *nieuwe leningen*.

Voor de meeste *bestaande leningen*, die naar algemeen gebruik in de regel voor 5 of 10 jaar waren afgesloten, vond een aanpassing plaats aan de rente van nieuwe leningen, waarbij meestal de nieuwe periode op 10 jaar werd gesteld. Tegenover de vertraagde aanpassing naar boven onder invloed van de geldontwaarding, staat ook een vertraagde aanpassing naar beneden, mede door de verscherpte voorwaarden bij verlenging (zes maanden boeterente i.p.v. drie maanden bij vervroegde aflossing). De bezitter van een eigen woning kon de verhoogde rentelasten echter voor een deel afwentelen op de schatkist, omdat de fiscus tot nu toe bleef vasthouden aan het „gulden is gulden”-systeem, en wel in ruimere mate naar gelang het inkomen groter was als gevolg van de sterke progressie in de inkomstenbelasting. Het is dan ook juist, dat de commissie-Hofstra voorstellen heeft gedaan om deze ontwikkeling te keren. Daarbij is echter grote behoedzaamheid geboden en een overgangsregeling is terecht voorgesteld. Daarvoor gelden verscheidene redenen.

In de eerste plaats moet worden bedacht, dat er na 1 januari 1976 een zeer sterke prijsstijging van huizen is ontstaan, die maakt dat degenen die daarna nog een huis hebben gekocht in het geheel niet meer of in aanzienlijk mindere mate mogen rekenen op het ontstaan van vermogensaanwas. Deze kopers hebben als het ware de contante waarde van de toekomstige vermogensaanwas moeten betalen aan de verkopers. Het is echter voorbarig om te stellen dat die verkopers een extra grote vermogensaanwas hebben gerealiseerd, omdat in de meeste gevallen de verkopers op hun beurt weer als kopers zijn opgetreden tegen opgeblazen prijzen. Vooral voor de duurdere woningen geldt, dat zij vrijwel uitsluitend worden gekocht door personen die tegelijk een ander huis hebben verkocht. Het Hofstra-effect heeft er overigens al

voor gezorgd, dat op vele plaatsen deze duurdere huizen praktisch onverkoopbaar zijn. Er zijn mij gevallen bekend, waarin zelfs bij verlaging van de verkoopprijs met 20 à 25% ten opzichte van de geldende prijzen van december 1977 geen kopers te vinden zijn.

In de tweede plaats geldt, dat de aankoop van een eigen huis in de meeste gevallen heeft plaatsgevonden tegen de achtergrond van het thans nog geldende fiscale regime met volledige aftrek van de betaalde rente en een matig huurwaardeforfait, dat is afgestemd op hetgeen huurders gemiddeld aan huur betalen.

Conclusie

De eigenaren-bewoners hebben in het verleden in het algemeen relatief grotere offers moeten brengen voor het verkrijgen van woonruimte dan de huurders, die hebben geprofiteerd van (te) lage huren. Aangezien van de huurders minder werd gevraagd dan de kostprijs op basis van de vervangingskosten van de woningen, hebben verhuurders in de meeste gevallen reële verliezen geleden. Dit geldt vooral voor de grootste verhuurder, de overheid. De lasten van de lage huren zijn gedragen door de gemeenschap. Dit is ook één van de redenen van de verhoogde belastingdruk. Het is theoretisch mogelijk de achterstand in het gemiddeld huurniveau, ontstaan door de sterke inflatie van de laatste tien jaar, in te halen zonder dat de huurders er reëel op achteruitgaan en wel door de huurstijging te compenseren door een vermindering van de loon- en inkomstenbelasting. (Ook de trekker van het wettelijk minimumloon betaalt tegenwoordig al 8 à 10% van zijn loon aan loonbelasting!). Alleen als dat zou gebeuren, wat niet waarschijnlijk is, is er plaats om ook het huurwaardeforfait te verhogen.

C. P. A. Bakker

ESB

Mededeling

Internationale Reclamevakbeurs

Van 22-26 mei a.s. wordt in Parijs de tweede Internationale Reclamevakbeurs (opp. 12.000 m²) gehouden. Parallel aan de beurs worden bijeenkomsten georganiseerd waarvoor o.a. Jerry della Femina, Milton Glaser en Ed McCabe zijn uitgenodigd.

Plaats: het tentoonstellingscomplex C.N.I.T. bij La Défense te Parijs. Voor nadere informatie: Commissariat Général, 3 rue Garnier, 92 200 Neuilly of telex 63 05 47 MIP/MID.

adverteer in ESB

Fiscus en eigen woning

DRS. R. M. DE HAAN

R. M. de Haan

In het redactioneel artikel „Het einde van de rente-aftrek?” (ESB, 8 maart 1978) worden enkele onjuiste argumenten gebruikt om aan te tonen dat eigenwoningbezitters bevoorrecht zullen blijven, ook indien het kabinet geheel aan de voorstellen van Prof. Hofstra gevolg geeft. Bij de vier punten van de auteur plaats ik de volgende kanttekeningen:

1. De berekeningen van het z.g. „huurwaardevoordeel” in het SCP-rapport *Profijt van de overheid* raken kant noch wal. Zij zijn immers gebaseerd op de gedachte, dat de „juiste” huurwaarde gelijk is aan 6,5% van de economische waarde van een woning in bewoonde staat, kennelijk omdat de dynamische kostprijsuur door het Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening op dat percentage werd berekend in de *Nota huur- en subsidiebeleid 1975*.

Daartegen valt in te brengen dat:

- a. de dynamische kostprijsuur wordt berekend over de stichtingskosten en dus niet over een waarde die door allerlei schaarstefactoren is opgedreven;
- b. in deze kostprijsuur ook de eigenaarlasten zijn verwerkt: onderhoud, belastingen, verzekeringspremies enz.;
- c. deze kostprijsuur inmiddels is teruggelopen tot 5,6% (op basis van een redelijk rendement, ontleend aan dat van enkele courante staatsleningen);
- d. geheel wordt voorbijgegaan aan de discussie welk deel van de woondiensten, op geld gewaardeerd, tot het inkomen mag worden gerekend (de toedeling aan beleggings-, resp. consumptie-aspect).

Nu de overheid een meetsysteem gebruikt voor de woningkwaliteit in het kader van de bepaling van het huurverhogingspercentage, valt te overwegen of dat ook toepasselijk kan worden gemaakt voor de bepaling van de vergelijkbare bruto (!) huurwaarde.

Er zijn voorts belangrijke bezwaren in te brengen tegen de gehanteerde presentatie (toedeling van het „voordeel” aan de decielen). Zo zou iedere keer moeten worden beklemtoond, dat in de laagste decielen ternauwernood „normale” huishoudens zijn opgenomen, dat het gezins-

inkomen van de „modale werknemer” te vinden is in het achtste deciel en dat het hoogste deciel wordt bezet door huishoudens waarvan niet minder dan 45% twee verdienende partners kent. Dat betekent dus heel concreet, dat de vrouw van Jan Modaal, die na haar huwelijk nog een paar jaar doorwerkt om de niet geringe lasten van het eigen huis te helpen opbrengen en een heel gewoon inkomen heeft, samen met haar echtgenoot in het hoogste deciel belandt.

2. Indien de auteur ook gegevens had verstrekt van de opgegeven *rententvangsten* naar inkomenscategorie, zou ongetwijfeld een nog sterkere concentratie bij de hogere inkomens aan het licht treden dan nu bij de *rente-aftrek* 1). Zoals Prof. Hofstra in zijn evenwichtige rapport terecht concludeert, is het in *beide* gevallen niet juist dat het (progressieve) belastingtarief van toepassing is op het deel van de rente dat aan de inflatiefactor valt toe te schrijven.

3. De prijsstijging van de laatste jaren heeft „de huizenbezitters” naast voordeel (het wegslinken van eventuele hypotheekschuld) ook nadeel gebracht: de hogere basis voor de bepaling van het huurwaardeforfait, de gemeentelijke onroerend-goedbelasting en de — steeds weer „vergeten” — vermogensbelasting. Een en ander is een ernstig probleem aan het worden, want van de toegenomen waarde die in de woning is opgesloten kan geen boterham worden belegd.

Tegen het vierde punt van de auteur wil ik geen bezwaren aanvoeren. Wel mag erop worden gewezen, dat bij afwezigheid van inflatie ook het „resterende” voordeel van de aftrek is verdwenen.

Het slot van het artikel beschouw ik opnieuw als een uitglijder. De belastingstructuur is één geheel; het is tendentius daar een element uit te lichten en op zichzelf te beschouwen. Ieder weet — althans de auteur behoort te weten — dat de *rente-aftrek* niet is ingevoerd met het motief hoge inkomensstrekkers te bevoordelen. Zoals ook uit Hofstra's rapport blijkt, is die aftrek tegenover de verplichting rentebaten op te tellen logisch en billijk.

In het algemeen valt trouwens op — zie de discussie over de kinderaftrek in de inkomstenbelasting — dat nauwelijks

meer naar „horizontale” rechtvaardigheid wordt gekeken, maar uitsluitend naar „verticale”. Men zal toch ook de huizenbezitter die de woning met vreemd vermogen heeft gefinancierd en het eigen vermogen op andere manier heeft belegd, eerlijk moeten behandelen tegenover degene die alles in het eigen huis heeft gestopt.

Opnieuw is gebleken dat — of een rapport nu wel of niet doordacht is — de conclusies gemakkelijk worden misbruikt.

1) Zie *Sociale maandstatistiek*, januari 1978, par. 3.3, tabel 2.1.2.

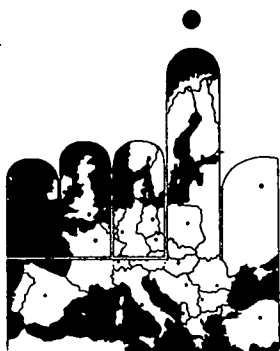
Naschrift

Nieuwe gezichtspunten die de strekking aantasten van mijn betoog, dat eigenwoningbezitters er niet slecht afkomen in het huidige belastingstelsel, ook als de aanbevelingen van het rapport-Hofstra zouden worden overgenomen, levert de reactie van Drs. R. M. de Haan op mijn artikel „Het einde van de rente-aftrek?” niet op. Daarom kan ik kort zijn in mijn weerwoord op zijn punten van kritiek.

Ad 1. De berekeningen van het „huurwaardevoordeel” in het SCP-rapport *Profijt van de overheid* zijn zeer arbitrair. Reeds eerder wees ik erop dat in dit rapport „voor talloze moeilijkheden op statistisch en definitief gebied oplossingen moesten worden gevonden die haast per definitie aanvechtbaar zijn” 1). De uiteindelijk berekende en gepresenteerde cijfers van het huurwaardevoordeel zouden dan ook gemakkelijk door andere kunnen worden vervangen, waardoor de verschillen tussen de decielen wellicht kleiner zouden worden. Er zal echter een positief huurwaardevoordeel blijven bestaan, zolang het huurwaardeforfait niet drastisch wordt verhoogd en op een realistisch niveau wordt gebracht. Door de progressie in de inkomstenbelasting valt dit voordeel voor personen/gezinnen in hogere inkomensdecielen groter uit dan voor die in lagere decielen. Tegelijk met het huurwaardeforfait voor bepaalde woningen zullen ook de huren van vergelijkbare woningen, waar die zijn achtergebleven, op een realistisch niveau moeten worden gebracht ten einde de „horizontale rechtvaardigheid” geen geweld aan te doen.

Ad 2. Ongetwijfeld zullen ook de *rententvangsten* zeer ongelijk over in-

1) L. van der Geest, Naar een integraal inkomensbeleid?, ESB, 21/28 december 1977, blz. 1261.

(Minimum) prijzen

MR. L. A. M. MULDER

Nadat het Hof van Justitie reeds eerder uitspraken had gedaan over toelaatbaarheid van door een lidstaat vastgestelde maximumprijzen heeft het thans ook nationale minimumprijzen aan een nader onderzoek onderworpen, naar aanleiding van de in Nederland geldende minimumprijzen voor gedistilleerd. Nagegaan wordt welke conclusies hieruit kunnen worden getrokken ten aanzien van de bevoegdheid van de lidstaten om prijsmaatregelen vast te stellen.

De minimumprijs voor gedistilleerd

De „Prijsverordening gedistilleerde dranken” van het Produktschap voor Gedistilleerde Dranken stelde minimumprijzen vast voor de afzet van gedistilleerd aan particulieren. Daarbij werd geen onderscheid gemaakt tussen het nationale gedistilleerd en het ingevoerde. De minimumprijzen werden voor diverse producten op verschillende wijzen aangegeven:

1. voor sommige producten in de vorm van een „geriefprijs” met opslag van een vast bedrag (f. 0,60), vermeerderd met de BTW. De geriefprijs was een door de fabrikant vastgestelde prijs (vermeld in zijn prijscourant) bij levering in de kleinste hoeveelheden, vóór aftrek van kortingen, doch vermeerderd met de accijnsverhoging per 1 januari 1976. Daarnaast was nog een absoluut minimum aangegeven, waaronder de drank niet mocht worden verkocht;
2. voor andere als een vast bedrag;

3. voor alle andere als de inkoopprijs (d.w.z. de werkelijk betaalde of verschuldigde inkoopprijs na aftrek van alle kortingen en exclusief BTW), vermeerderd met de BTW.

Uit de geschiedenis van deze prijsregeling kan worden afgeleid, dat de minister het Produktschap de bevoegdheid heeft verleend om minimumprijzen vast te stellen voor de binnenlandse afzet van gedistilleerde drank om een einde te maken aan de heersende „prijzenoorlog”. Deze was uitgebroken, nadat de Arrondissementsrechtbank te Utrecht op 22 september 1975 had verklaard, dat de verticale prijsbinding voor gedistilleerd rechtskracht miste 1). Het betrof weliswaar een individuele verticale prijsbinding voor een merk, doch deze maakte in feite deel uit van een collectief systeem van prijsbindingen, en leverde derhalve een krachtens de Nederlandse Wet Economische Mededinging verboden onderling afgestemd optreden van een meerderheid van de

Nederlandse distillateurs op. Nu was het volgens de minister niet de bedoeling om via deze prijsmaatregel voor de detailhandel de verticale prijsbinding te vervangen. De minimumprijzen in de verordening lagen dan ook op een lager niveau dan vóór de opheffing van de verticale prijsbinding, ondanks een tussentijdse verhoging van de BTW. Hij wilde echter voorkomen, dat zelfs de moderne, efficiënte en goed geleide slijtersbedrijven hun distributiekosten niet meer zouden kunnen dekken. Ongeveer de helft van de Nederlandse slijtersbedrijven werkt immers maar rendabel en zonder minimumprijzen zouden zelfs de bedrijven die zich nog tot het niveau van het moderne slijtersbedrijf kunnen opwerken, te gronde gaan.

Toen een van de slijters zich niet hield aan deze prijsverordening werd hij door de economische politierechter veroordeeld. Het Gerechtshof te Den Haag verklaarde dit vonnis echter ongeldig, daar de prijsregeling in strijd werd geacht met het Nederlandse recht. Vervolgens vernietigde de Hoge Raad weer dit arrest en verwees de zaak naar het Gerechtshof te Amsterdam. Dit gerechtshof vond het nodig een prejudiciële beslissing te vragen bij het Hof van Justitie van de EG, omdat de slijter zich erop beriep, dat de minimumprijs in strijd zou zijn met het communautaire recht.

Maatregelen van gelijke werking

De Nederlandse prijsmaatregel zou nl. een in het EEG-verdrag verboden maatregel van gelijke werking als een kwantitatieve invoerbepijking zijn (art. 30-37).

Zoals reeds eerder is uiteengezet 2), heeft het Hof bij diverse gelegenheden gezegd, dat een maatregel van de over-

1) *Nederlandse Jurisprudentie*, 1976, no. 95.
2) L. A. M. Mulders, *Maatregelen van gelijke werking*, *ESB*, Europa-bladwijzer, 11 mei 1977, blz. 448.

komenscategoriën verdeeld zijn en volkomen terecht concludeert Prof. Hofstra in zijn rapport dat het niet juist is dat het progressieve belastingtarief van toepassing is op het deel van de rente dat aan inflatie is toe te schrijven. Ik had het echter over de behandeling van de eigenwoningbezitter door de fiscus. Als deze een hypotheek heeft op zijn woning, lijkt het mij onwaarschijnlijk dat hij daarnaast nog aanzienlijke rente-ontvangsten geniet.

Ad 3. In mijn artikel heb ik niet de onroerend-goedbelasting en de vermogensbelasting genoemd. Wel heb ik gewezen op het ontbreken van een vermogenswinstbelasting, die uiteraard —

in de geest van Hofstra — een correctie voor louter nominale vermogenswinst zou moeten bevatten. Daaraan gaat de heer De Haan echter geheel voorbij. Het is mij niet bekend hoe het bedrag dat in bepaalde inkomenscategoriën wordt betaald aan onroerend-goedbelasting en vermogensbelasting zich verhoudt tot het bedrag dat in die categoriën wordt bespaard door het ontbreken van een vermogenswinstbelasting. Overigens heeft ook Prof. Hofstra zich sterk voor het invoeren van een vermogenswinstbelasting uitgesproken 2).

Het is niet eenvoudig een doelmatig en rechtvaardig belastingstelsel tot stand te brengen. Telkens weer blijken er rege-

lingen of lacunes te bestaan waarvan bepaalde groepen voordeel kunnen trekken op een wijze die niet in de bedoeling van de wetgever heeft gelegen en waardoor het stelsel wordt ondergraven. Het gaat mij te ver het signaleren van die gebreken te betitelen als „tendentieus” en „misbruik van een rapport”. Ik streef slechts naar een situatie — en ik geloof dat ik daarin niet verschil van Hofstra — waarin de lasten zo rechtvaardig mogelijk worden verdeeld. Daarom zal er nog heel wat moeten veranderen.

L. van der Geest

2) *Het Parool*, woensdag 5 april 1978, blz. 15.

heid als een verboden maatregel van gelijke werking te kwalificeren is, wanneer zij al dan niet rechtstreeks, daadwerkelijk of potentieel, de import (of export) tussen lidstaten kan beperken. Dit geldt niet alleen voor maatregelen die uitsluitend op de import (of export van nationale producten) betrekking hebben. Ook maatregelen die zonder onderscheid zowel nationale als ingevoerde goederen betreffen en waarvan kan worden aangetoond dat zij een importbelemmerend effect kunnen hebben, kunnen onder het verbod vallen. Bij de laatste categorie kan men in eerste instantie denken aan verpakkingvoorschriften e.d., doch als gevolg van uitspraken van het Hof bijvoorbeeld ook aan produktiebeperkende maatregelen en nationale prijsregelingen. Het Hof had zich nl. al enige malen moeten buigen over een nationale regeling die maximumprijzen vaststelde voor bepaalde landbouwprodukten, en had verklaard dat deze onder omstandigheden een maatregel van gelijke werking zou kunnen opleveren.

In het arrest over de minimumprijzen 3) herhaalt het Hof zijn omschrijving van de maatregel van gelijke werking met als voornaamste kenmerk de werkelijke of potentiële invoerbeperking. Uit de arresten inzake de maximumprijzen neemt het vervolgens de overweging over dat een nationale prijsregeling die zonder onderscheid van toepassing is op nationale en geïmporteerde produkten een dergelijke importbeperkende werking in het algemeen niet zal hebben, doch dat dit in bepaalde gevallen anders kan zijn. Een invoerbelemmering zou het resultaat kunnen zijn van het feit, dat de overheid de prijzen of de winstmarges op een zodanig niveau vaststelt, dat de geïmporteerde produkten worden benadeeld ten opzichte van gelijke nationale produkten. Dit kan zijn, omdat zij niet met winst zouden kunnen worden afgezet of omdat het uit lagere kostprijzen voortvloeiende concurrentievoordeel teniet zou worden gedaan. Het eerste heeft vooral betrekking op maximumprijzen, het tweede op minimumprijzen.

In de arresten over de maximumprijzen werd het aan de nationale rechter overgelaten om in concreto te toetsen of de invoer inderdaad werd belemmerd. In casu was echter de nationale prijsregeling in strijd met de regels van de communautaire marktorganisatie. Het betrof nl. Italiaanse voorschriften die maximumprijzen voor de suiker vaststelden, waarvoor een communautaire marktorganisatie bestond met een volledige prijsregeling (interventie-, richt- en drempelprijzen). Het Hof oordeelde, dat nationale prijsvoorschriften, die de werking van de landbouwordering in gevaar brachten, hiermee onverenigbaar zijn. Het maakt dan geen verschil of de nationale prijzen betrekking hebben op

de detailhandel- of de produktiefase, daar de prijzen die gelden voor de detailhandel ook de prijzen voor de produktiefase kunnen beïnvloeden.

Het feit dat in het geval van de suiker het mogelijke verbod van nationale maximumprijzen vooral kon worden gebaseerd op eventuele strijd met de landbouwordering, leverde voor de commentatoren de onzekerheid op of aan het verbod een meer algemene betekenis mocht worden toegekend, en of het zou kunnen worden toegepast op industrieproducten of landbouwprodukten die geen marktorganisatie kennen. Nu het over gedistilleerd ging, waarvoor nog steeds geen landbouwordering bestaat 4) kon het Hof aan deze onzekerheid een einde maken. Het Hof verklaart thans uitdrukkelijk, dat de prijsmaatregelen bij het ontbreken van een landbouwordering uitsluitend in het licht van de criteria voor de maatregel van gelijke werking moeten worden getoetst. Daarmee geeft het in ieder geval te kennen, dat een (maximum)prijsregeling ook op zich zelf hieraan kan worden getoetst.

**Deze rubriek wordt verzorgd
door het Europa Instituut
van de Rijksuniversiteit Leiden**

De minimumprijzen

In het onderhavige geval gaat het Hof na of de verschillende prijssystemen die in de Nederlandse verordening gedistilleerd werden gehanteerd een maatregel van gelijke werking als een invoerbeperking kunnen opleveren. Het komt tot de volgende conclusies:

1. een nationale prijsregeling, die de detailverkoop verbiedt tegen *lagere prijzen* dan de *door de detaillist betaalde inkoopprijs* (mijn cursivering) en die zowel op nationale als geïmporteerde goederen van toepassing is, kan geen schadelijke gevolgen voor de import alleen veroorzaken en is derhalve geen maatregel van gelijke werking als een invoerbeperking (N.B. werkelijk betaalde prijs, niet de in een prijscourant vermelde prijs);

2. de *op een bepaald bedrag vastgestelde minimumprijs* daarentegen kan wel een maatregel van gelijke werking zijn, ook als deze zonder onderscheid van toepassing is op nationale en geïmporteerde produkten, daar de afzet van deze laatste kan worden benadeeld, voor zover de minimumprijs belet, dat hun lagere kostprijs wordt weergegeven in de verkoopprijs van de consument;

3. ten aanzien van de vaststelling van een *winstmarge* komt het Hof met een genuanceerd antwoord: het zegt nl.: „... dat voorts de zonder onderscheid op nationale en geïmporteerde produk-

ten toepasselijke *vaststelling van de winstmarge op een bepaald bedrag en niet op een percentage van de kostprijs*, in een geval als het onderhavige, waarin *het bedrag van de winstmarge een betrekkelijk gering gedeelte van de definitieve detailhandelsprijs uitmaakt*, evenmin tot gevolg kan hebben, dat de eventueel goedkopere, geïmporteerde produkten worden benadeeld”.

De eerste overwegingen zijn wel duidelijk, doch voor de laatste worden door het Hof geen verdere motieven aangevoerd. Het schijnt mij echter toe, dat het Hof impliciet terugvalt op de vereisten — zowel door de Commissie als het Hof zelf ontwikkeld — waaraan de nationale maatregelen die zonder onderscheid nationale en ingevoerde produkten betreffen, moeten voldoen om niet als een maatregel van gelijke werking te worden aangemerkt. Volgens die vereisten mag de invloed van de maatregel op het vrije goederenverkeer niet beperkender zijn dan in het kader van de (handels)regeling is beoogd. Dit is met name wél het geval, wanneer de beperkende invloed op het vrije goederenverkeer in geen verhouding staat tot het nagestreefde doel en wanneer hetzelfde doel door een ander middel kan worden bereikt, dat het handelsverkeer minder belemmert. Het Hof toetst derhalve doel en middelen van de maatregel, en het handelsbelemmerende effect ervan (toetsing van noodzaak en proportionaliteit). Het doel de detaillist te beschermen tegen de concurrentie van „discount-bedrijven” die met lagere kosten werken, of „stuntaanbiedingen” mag wel worden nagestreefd met een regeling die rekening houdt met de werkelijke kosten van detaillisten (een vaste winstmarge), doch niet met een regeling die is afgestemd op toevallige factoren als de inkoopprijs van produkten (de procentuele winstmarge).

In het geval van een lage importprijs worden bij een procentuele winstmarge de kosten van de detaillist niet gedekt, hetgeen tevens een invoerbelemmering kan betekenen, daar het voor hem minder aantrekkelijk is geïmporteerde produkten te verkopen, tenzij door de grote omzet een kostenverlaging kan worden bereikt. Dit laatste is echter niet waarschijnlijk voor produkten die nog een markt moeten veroveren. Bij een importprijs die hoger is dan de binnenlandse zal een procentuele winstmarge ertoe leiden, dat de regeling zijn

3) Arrest van 24 januari 1978, zaak 82/77, nog niet gepubliceerd.

4) In december heeft de Commissie weliswaar een gewijzigd voorstel voor een landbouwordering voor de sector alcohol bij de Raad ingediend (*Pb.*, C 309, 1976, blz. 2), daar over een vroeger voorstel geen overeenstemming kon worden bereikt, maar ook het gewijzigde voorstel blijkt nog niet tot een marktordering te leiden.

sociale doel van redelijke kostendekking voorbijschiet, terwijl de invoer nog moeilijker wordt.

Met betrekking tot de vaste winstmarge stelt het Hof als bijkomende voorwaarde, dat het bedrag van de winstmarge een betrekkelijk gering deel uitmaakt van de detailhandelprijs. Hiermee lijkt het Hof het argument van de Commissie over te nemen, dat een vaste winstmarge wel de concurrentie in de detailhandelfase vermindert, doch haar bij de productie-, import- en groothandelfase in stand laat en derhalve de invoer niet meer belemmert dan voor het gestelde doel noodzakelijk is.

Het thans ingenomen standpunt met betrekking tot de diverse minimumprijzen blijft volgens het Hof ook van kracht indien, zoals in de Nederlandse regeling, de mogelijkheid was voorzien, dat het bevoegde gezag ontheffing zou kunnen verlenen, bijvoorbeeld voor de ingevoerde producten. Zelfs indien hiervan een royaal gebruik zou worden gemaakt, zou waarschijnlijk de noodzaak van allerlei administratieve formaliteiten blijven bestaan, hetgeen op zich zelf weer een maatregel van gelijke werking oplevert, wegens de invoerbelemmerende werking ervan 5).

Het Hof voegt hier aan zijn overwegingen nog een interessante opmerking toe, nl. dat het tijdelijke karakter van de toepassing van de vaste minimumprijzen geen omstandigheid vormt, die een dergelijke maatregel kan rechtvaardigen. Waarschijnlijk wordt hiermede bedoeld op het feit, dat de Nederlandse maatregel ieder jaar moest worden verlengd en daarbuiten een maximale geldigheidsduur had van drie jaar. Men kan zich afvragen of deze opmerking ook zou mogen worden uitgebreid tot maximumprijzen. Het eventuele tijdelijke karakter van maximumprijzen zou dan evenmin een grond vormen om ze niet onder het verbod van maatregelen van gelijke werking te doen vallen. Dit is in het bijzonder van belang, wanneer de maximumprijzen worden gebruikt als instrument voor een nationale conjunctuurpolitiek en derhalve „per definitie” tijdelijk (zouden moeten) zijn. Daar ook maximumprijzen een maatregel van gelijke werking kunnen opleveren, lijkt mij dat de vraag bevestigend kan worden beantwoord. Indien op deze wijze het nationale instrumentarium wordt vermindert zullen de conjuncturele problemen derhalve meer en meer door een coördinatie van de nationale conjunctuurpolitiek binnen de EG moeten worden opgelost.

Samenvattend kan worden gesteld:

1. Maximumprijzen zijn niet geoorloofd, indien zij de import belemmeren, hetgeen het geval kan zijn, indien ingevoerde producten niet met winst zouden kunnen worden afgezet. Voor sommige landbouwproducten komt daar nog als toetsingscriterium bij of zij even-

tueel een communautaire landbouwordering, en vooral het prijsstelsel ervan, in gevaar zouden kunnen brengen.

2. Minimumprijzen zijn niet geoorloofd, indien zij de import belemmeren, omdat het uit lagere kostenprijzen voortvloeiende concurrentievoordeel zou worden tenietgedaan. In ieder geval zijn verboden regelingen die zonder onderscheid van afkomst of herkomst minimumprijzen bepalen op een vast bedrag of deze bepalen door een winstmarge uitgedrukt in een percentage van de inkoopprijs bij deze prijs op te tellen. Het lijkt echter wel geoorloofd dat de winstmarge wordt uitgedrukt in een vast bedrag, althans wanneer deze een relatief gering deel uitmaakt van de detailhandelprijs. Verder is nog een minimumprijsregeling geoorloofd die een verbod bevat tot wederverkoop beneden de inkoopprijs.

3. Overigens is de enige mogelijkheid voor het nationaal vaststellen van minimumprijzen gelegen in een niet van toepassing verklaring van deze prijzen op de ingevoerde producten. Voor deze laatste categorie zou een winstmargeregeling kunnen worden gehanteerd bestaande uit een vast bedrag, mits er een duidelijk nagestreefd doel aan ten grondslag ligt dat niet om andere redenen in strijd komt met het EEG-verdrag, en mits de invoer zo min mogelijk wordt beperkt.

Ondernemersafspraken

Onmiddellijk nadat naar aanleiding van het arrest in Nederland de minimumprijsregeling voor melk — een vaste minimumprijs voor zowel de nationale als de ingevoerde melk — werd aangepast, o.a. door voor de invoer een winstmarge van een vast bedrag vast te stellen boven op de inkoopprijs, maakte de Belgische exporteursvereniging bekend, dat zij van plan was de Belgische exportprijs die lager was dan de Nederlandse inkoopprijs op het Nederlandse niveau te brengen. Dit kan slechts gebeuren door een onderlinge afspraak. Hoewel deze actie op zich zelf begrijpelijk zou zijn, is het niet slim dit in het openbaar te zeggen. Op grond van artikel 85 van het EEG-verdrag zijn nl. kartelovereenkomsten of besluiten van ondernemersverenigingen die ertoe strekken of ten gevolge hebben dat de mededinging binnen de gemeenschappelijke markt wordt beperkt en die de handel tussen de lidstaten kunnen beïnvloeden, verboden. Juist prijsafspraken worden in artikel 85 als voorbeeld genoemd van verboden afspraken. Uit de beschikingspraktijk van de Commissie en de rechtspraak van het Hof blijkt, dat het verbod van prijsafspraken met name geldt voor afspraken m.b.t. minimumprijzen voor de uitvoer. Zelfs kan een prijsafpraak tussen alle ondernemingen binnen een branche in een land, hoewel

niet rechtstreeks gericht op in- of uitvoer, verboden zijn, omdat zij een versterking van de nationale drempelvorming tot gevolg heeft, aldus de economische verflechting doorkruist en derhalve de handel ongunstig beïnvloedt. Uit een recent arrest van het Hof kan ook worden afgeleid, dat een wettelijke maatregel van de nationale overheid die een minimumprijsregeling van de ondernemingen bekrachtigt, een verboden maatregel van gelijke werking kan opleveren 6).

Wet Economische Mededinging

Voor nationale prijsafspraken tussen ondernemingen, die geen invloed op de handel tussen de lidstaten hebben, geldt het nationale mededingingsrecht, voor Nederland de Wet Economische Mededinging. Onlangs is een wijzigingsvoorstel voor deze wet bij het Nederlandse parlement ingediend 7). De voornaamste wijziging is, dat nu horizontale en verticale prijsbinding van ondernemers verboden wordt, doch dat na toetsing door de Nederlandse overheid van het gevolg voor de mededinging een vergunning mogelijk zal zijn. Tot nu toe was prijsbinding in principe toegestaan, tenzij verboden wegens de nadelige gevolgen voor de mededinging.

Daarnaast zal aan de minister de mogelijkheid worden geboden om op grond van het algemeen belang of het belang van het betrokken deel van het bedrijfsleven (art. 15h - 1) minimumprijzen vast te stellen, waaraan de ondernemingen gebonden zijn. Bij uitoefening van deze bevoegdheid, zal de minister wel met de uitspraken van het Hof rekening moeten houden 8) en zich dus moeten afvragen in hoeverre een voorgenomen maatregel de handel tussen de lidstaten zal beïnvloeden en welke effectiviteit zij kan hebben, indien de maatregel niet van toepassing kan zijn op ingevoerde producten. Overigens kan een maatregel van dergelijke aard altijd ook nog door de rechter worden getoetst: de betreffende bepalingen van het EEG-verdrag verplichten hem daartoe.

L. A. M. Mulders

5) *ESB*, Europa-bladwijzer, 11 mei 1977, blz. 448.

6) Arrest van 16 november 1977, zaak 13/77, nog niet gepubliceerd.

7) Wijziging van de Wet Economische Mededinging, Bijl. Hand. II, 1977-1978, 14 886, nr. 1-4, ingediend op 12 december 1977. Prof. Mr. P. VerLoren van Themaat heeft dit wetsontwerp besproken in *Sociaal Economische Wetgeving* 1978, blz. 178-192, waarin hij o.a. aandacht besteedt aan de Europese aspecten ervan.

8) Waar de Memorie van Toelichting bij art. 15h spreekt over een minimumprijs gerelateerd aan de inkoop- of kostprijs (blz. 61) is een procentuele winstmarge bijvoorbeeld uitgesloten.